

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

VNÍMÁNÍ SMRTI U DOSPĚLÝCH JEDINCŮ

ADULTS AND THEIR PERCEPTION OF DEATH

Bakalářská diplomová práce

Autor: Zuzana Rosulková

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Olomouc

2021

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: „Vnímání smrti u dospělých jedinců“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne .....

Podpis .....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Olze Pechové, Ph.D. za její odborné vedení, poskytnutí materiálů a sdělení podnětných rad. Dále děkuji svým nejbližším za veškerou podporu během celého studia.

Obsah

ÚVOD.....	6
TEORETICKÁ ČÁST.....	7
1 Smrt.....	7
1.1 Definice smrti	7
1.2 Vývoj konceptu smrti v historii a dnes.....	8
1.3 Smrt z pohledu medicíny.....	11
1.4 Život po životě?.....	12
2 Pojetí smrti od adolescence po stáří	14
2.1 Pojetí smrti v adolescenci (15-20 let).....	15
2.2 Pojetí smrti v mladé dospělosti (20-35 let).....	15
2.3 Pojetí smrti ve střední dospělosti (35-45 let).....	16
2.4 Pojetí smrti ve starší dospělosti (45-60 let)	17
2.5 Pojetí smrti ve stáří (60 a více let).....	18
3 Pohřbívání.....	19
3.1 Historický průběh pohřebních obřadů na území České republiky	20
3.2 Sekulární pohřební obřady	23
4 Smrt a pohřbívání z pohledu mužů a žen	26
5 Vnímání smrti a její zvládání.....	28
5.1 Strach ze smrti	28
5.2 Vliv religiozity na strach ze smrti	30
5.3 Vyrovnávání se se smrtí	32
5.4 Smrt jako tabu.....	34
5.5 Vnímání smrti v České republice	35
EMPIRICKÁ ČÁST	37
6 Výzkumný problém, cíle a hypotézy.....	37
6.1 Výzkumný problém	37
6.2 Cíle výzkumu.....	38
6.3 Hypotézy.....	38

7	Metodologický rámec práce	39
	7.1 Výzkumný soubor	39
	7.2 Aplikovaná metodika.....	41
	7.3 Realizace výzkumu.....	43
	7.3.1 Pilotní testování.....	43
	7.3.2 Sběr dat.....	43
	7.4 Etické aspekty výzkumu	44
	7.5 Statické zpracování dat.....	45
8	Výsledky výzkumu	46
	8.1 K platnosti hypotéz.....	48
9	Diskuze	50
10	Závěr	55
	SOUHRN	56
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ A LITERATURY	59
	PŘÍLOHY	66

ÚVOD

Ať si to člověk připouští či ne, smrt se dotýká každého z nás. Je to jediná a zároveň společná jistota všech živých tvorů. Přestože je úmrtí nedílnou součástí našich životů, mnohdy máme tendenci myšlenky na smrt potlačovat. Většinou nebývá tématem rozhovorů a může se lehce stát, že pokud o ní budete chtít s někým hovořit, setkáte se s odmítnutím či s hláškou „o tomhle se nemluví“. Někdy smrt přichází očekávaně, jindy nás může zaskočit zcela nepřipravené. Pokud je úmrtí neočekávané můžeme být překvapeni a následně si vyčítat, že jsme se zesnulého nikdy nezeptali na jeho přání spojené s koncem života. Zejména proto jsme se rozhodli pro dané téma práce. Cítíme, že je stále potřebné v naší společnosti otevírat tato těžší témata a ukazovat lidem, že se i o smrti dá mluvit.

Ačkoliv je téma stále do jisté míry tabuizované, stalo se a dále se stává předmětem zájmu několika výzkumníků. Často se badatelé zaměřují na to, zda se lépe s konečností života vyrovnávají ženy či muži, starší nebo mladší lidé, nábožensky věřící či nevěřící. Mnohé výzkumy přicházejí s poznatkem, že se smrtí se lépe vyrovnávají muži. Vykazují menší obavy z vlastní konečnosti. Dále výzkumníci zmiňují, že s rostoucím věkem se člověk lépe se smrtí vyrovnává. Víra se také v mnoha studiích ukázala jako významný faktor podílející se na lepším vyrovnávání se se smrtí. S vírou se často pojí i vidina posmrtné existence, která může obavy ze smrti také snižovat. Zejména proto, že díky víře v posmrtný život doufáme, že doopravdy nezanikneme, nýbrž budeme v nějaké formě existence nadále žít.

Cílem naší práce je prozkoumat, jak zmíněné proměnné ovlivňují vnímání/zvládání smrti u české populace a případně zjistit shody našich zjištění s jinými výzkumy.

TEORETICKÁ ČÁST

1 SMRT

„Život je jen náhoda, jednou jsi dole, jednou nahoře. Život plyne, jak voda a smrt je jako moře. Každý k moři dopluje, někdo dříve a někdo později.“ (Jiří Voskovec & Jan Werich)

Již řecký filozof Parmenidés označoval člověka za smrtelníka. Jedná se o jediného tvora, který pohřbívá mrtvé. Na rozdíl od zvířat si je člověk vědom své vlastní konečnosti, i když mnohdy neví, kdy odbije jeho poslední minuta. V lidech představa vlastní smrti, která je zahalena pod rouškou neznáma, vyvolává úzkost. Často dochází k racionalizaci či popření smrtelnosti a uchylujeme se k pocitu, že smrt je něco vzdáleného, co se nás přímo nedotýká. Na druhé straně existují jedinci, kteří jistotu smrti přijmou. Hlavně se jedná o profesionály, pro které se problematika umírání a smrti stává denním chlebem. Jsou s ní dennodenně konfrontováni. Pouze v případech, kdy člověk přijme vědomí vlastní konečnosti, dovede žít odpovědně a smysluplně využívat svůj čas (Vymětal, 2003).

1.1 Definice smrti

Smrt je konečná a nevyhnutelná. Přestože každý dospělý ví, co je smrt, shledáme v každém odvětví, které se zabývá zánikem života trochu odlišnou definici smrti. Z pohledu psychologie smrt vymezuje život člověka v čase. Obavy ze smrti nás nutí k tomu, abychom dávali našemu životu smysl a směřovali k vyšším cílům (Thorová, 2015). Teologická sféra nahlíží na smrt jako na ukončení pozemského života a začátek života nového (Špatenková, 2014). Z medicínského hlediska je všeobecně za smrt považován zánik organismu. Abychom mohli umřít, musíme se nejdříve narodit. Můžeme tak mluvit

o programu života a následném programu smrti, který se aktivuje po vyčerpání programu života (Haškovcová, 2000).

Nyní nastíníme některá z mnoha dělení smrti. V současné době bývá smrt vyústěním nejrůznějších nemocí. Tito lidé pak často umírají v institucionalizovaných zařízeních, čemuž nebylo tak vždy. Z pohledu rychlosti zániku lidského života rozdělujeme smrt na náhlou, pomalou a rychlou. Dá se říci, že pojmy rychlá a náhlá znamenají takřka totéž. Nicméně jisté rozdíly v nich najdeme. Pro představu si pod pojmem rychlé úmrtí lze představit infarkt myokardu či cévní mozkovou příhodu ve fatálním rozsahu. O náhlé smrti často mluvíme ve spojitosti s tragickou událostí, jako je autonehoda či vážný úraz. Co obě formy úmrtí spojuje je fakt, že naprosto zaskočí nepřipravené příbuzné. V případě pomalé smrti bývají všichni zainteresovaní srozuměni s blížící se smrtí nemocného člověka. Na základě ubývajících sil a přibývání zdravotních obtíží umírajícího se jeho nejbližší mohou více připravit na jeho nevyhnutelný odchod (Haškovcová, 2000).

Dále můžeme členit smrt na avizovanou a neavizovanou. Avizovaná smrt je očekávána jako důsledek nějakého onemocnění. O neavizovaném úmrtí mluvíme zejména u rychlých a náhlých forem smrti, kdy nikdo na takovou ztrátu nebyl v sebemenším případě připraven (Haškovcová, 2000). V takovém případě považuje Kübler-Rossová (1994) za důležité, aby měli pozůstalí možnost vidět zemřelého ještě před jeho pohřbem. Zejména kvůli tomu, aby si rodina uvědomila skutečnost, že jejich milovaný opravdu zemřel.

1.2 Vývoj konceptu smrti v historii a dnes

Existenci smrtelnosti si lidé uvědomovali vždy. Nicméně pokud se ohlédneme do historie, můžeme narazit na zřetelné rozdíly spojené s její akceptací (Haškovcová, 2000).

V preindustriální době se ke smrti a celkovému procesu umírání přistupovalo trochu z jiné strany než v současnosti. Smrt přitahovala pozornost již prastarých kultur

a stávala se stimulem pro nejrůznější architektonická a umělecká díla (Bailey, 2006, in Kupka, 2014).

V dřívějších dobách bylo na úmrtí nahlíženo jako na předěl mezi krátkým a nelehkým pozemským životem a rajským věčným životem. Lidé se dožívali podstatně nižšího věku, než tomu je dnes, a také byla značně vyšší kojenecká a dětská úmrtnost. Infekce, různá zranění a špatná výživa byly důvodem, proč pro mnoho lidí nebylo samozřejmostí se dožít dospělého věku, tak jako je tomu převážně dnes. Díky postupnému prodlužování a nabývání pozemského života na významu, začal posmrtný život ztrácet na perspektivě. Dříve byla jistější smrt než život a dřívější generace se tak během svého krátkého života učili umírat, k tomu značně přispíval i fakt, že s konečností byli konfrontováni z okolí či přímo pomáhali těm, jejichž život se pomalu chýlil ke konci. Zkrátka smrt byla viditelnou. Lidé neumírali pouze v domácím prostředí, ale také na ulicích, ve špíně a o hladu, bez lékařské péče. Zjednodušeně můžeme říci, že v takové době bylo stonání velmi krátké a následná smrt rychlá (Haškovcová, 2000).

Více jak dvě století nazpátek, téměř každý věděl, jak vypadá smrt a umírání naživo. Dle měnícího se vzhledu umírajícího byli schopni rozpoznat přicházející smrt. Každý věděl, co znamenají pojmy „už se špičatí“ nebo „má záclonky v očích“. Nutno říci, že kromě znalostí jednotlivých pojmů vztahujících se k tělesným proměnám umírajícího, běžně lidé také uměli základně ošetřovat a pečovat o umírající. Věděli, co dělat, když člověk na skonu života odmítal přijímat tuhou stravu, potýkal se s narušenou termoregulací apod. Neznervózňovala je ani změna barvy kůže umírajícího a ani jeho preferování pobytu v šeré místnosti (Haškovcová, 2007).

Když došlo k samotnému úmrtí, nejčastěji nejstarší syn zatlačil mrtvému oči a někdo jiný z přítomných otevřel okno, aby duše zesnulého mohla odejít. Následná hygiena, podvázání brady a oblečení nebožtíka bylo naprostou samozřejmostí přítomných „laiků“. Většina pohřbů také byla vypravována z domu zesnulého, a to zhruba po třech dnech, kdy bylo jeho tělo umístěno ve slavnostním pokoji, kde jej obklopovaly květiny a svíce. Tato místnost sloužila k poslednímu rozloučení se zesnulým (Haškovcová, 2007).

V dnešní době takovouto péči většina laické společnosti nezná a také nepraktikuje. Hlavně proto, že je péče dnes svěřována do rukou zdravotnických odborníků. Nicméně snaha o podílení se na péči o umírající přetrvává i v moderní společnosti, většinou se od ní ale ustupuje, jelikož se jedinec cítí bezradný takovou situaci zvládnout. Dnešní člověk má

z konfrontace se smrtí větší strach, nejspíš tomu tak je i díky pozdějšímu konfrontování se s ní. Smrt blízkých se pro nás stává krizí, kterou není lehké zvládnout (Haškovcová, 2007).

Průměrná délka života se začala od 19. století prodlužovat. Značný rozvoj výrobních sil život lidí zrychlil a s ním také i pohřební rituály. Člověk po smrti bývá brzy pohřben a na posledním rozloučení bývá menší účast (Kupka, 2014). Přitom Elisabeth Kübler-Rossová (1994) věří, že alespoň skromný pohřební obřad s rodinou je nezbytný k tomu, aby se lidé otevřeně postavili tváří v tvář smrti.

Ke konci 19. století se začíná hovořit o komercializaci smrti a byznysem s tím spojeným (Kupka, 2014). Pohřební rituály se zkracují a černé šaty jsou typické zejména jen při posledním rozloučení. Přestože pozůstalí ještě nezpracovali zármutek spojený se ztrátou blízkého člověka, okolí nemá příliš mnoho času tuto událost zaregistrovat. Vzdálenější lidé mnohdy tak k pozůstalému nemohou zaujmout patřičný postoj. Netuší, že druhý prožívá jednu z nejtěžších chvil svého života. Smrt se najednou stala nepřirozenou součástí existence (Ariès, 2000).

Nutno podotknout, že každé umírání a s tím spojené loučení je těžké. Nemůžeme předpokládat, že se dřívější generace obávali smrti méně než my. Spíše svoji konečnost v pozemském životě brali s přesvědčením, že už nic těžšího než právě pozemský život, nemůže přijít. Na smrt dětí bylo také nahlíženo jinak. Dřívější generace rodičů reálně nepočítali s tím, že se jejich každé dítě dožije dospělosti a s jistou mírou nadsázky můžeme říci, že rodiče investovali méně citu do svých čerstvě narozených dětí. Samozřejmě nelze polemizovat nad tím, že by své děti neměli rádi, jen v té době nebylo úmrtí dítěte nic neobvyklého (Haškovcová, 2000). Dle Yaloma (2004), pochovat své dítě v dnešní době pro rodiče znamená, jako by přišli o svoji budoucnost. Ztratili to, pro co žili, někoho, v kom mohli promítnout sami sebe. V tomto ohledu je ztráta dítěte asociována se ztrátou životního projektu (zmizení jakéhosi ústředního pravidla, jenž řídí životy mnoha rodičů a pomáhá jim zodpovídat otázky smyslu jejich života). K porovnání si můžeme uvést další velkou ztrátu spojenou s pochováním vlastních rodičů. Rozdíl spočívá v tom, že zde ztrácíme objekt neboli osobu, která byla klíčová při vytváření našeho vnitřního světa.

1.3 Smrt z pohledu medicíny

Vrátíme se trochu ještě do historie, a to konkrétně do doby po druhé světové válce. Moc techniky, vědy, zábavy a médií postupně rostla a koncept smrti začal nezapadat do takového světa, který byl soustředěn primárně na růst. V postmoderním období již nemluvíme o trendu, mediální obraz života je vyladěn zejména na mladistvost, sex, hromadění majetku, úspěch a výkon. O smrti se nehovoří, a když ano, tak má v medializovaném světě podobu tragédie. Je vnímána jako nutný, ale nežádoucí fenomén, který jakoby nemá místo v našem technologiemi ovládaném světě. Je vhodné o smrtelnosti mlčet a navzájem se ujišťovat, že v blízké budoucnosti vyzrajeme i na příčiny dnešního umírání (Haškovcová, 2000).

Zdá se, že neustále se vyvíjející moderní technologie, které nepochybně zasahují i do medicínského světa, nás od plného uvědomění si vlastní smrti odtahují. Lékaři dokážou zachránit či prodloužit život i takovému pacientovi, který by před několika desítky let neměl mnoho šancí na přežití. „Velmi rychle jsme přijali názor, že se smrt nehodí do našeho úspěšného života a že je „vadou na kráse“ úspěšné medicíny“ (Haškovcová, 2000, 21). S menší nadsázkou můžeme říci, že se lékařům podařilo tabuizovat smrt. Každopádně nemůžeme nechat všechnu odpovědnost na lékařích. Za to, že se pro naši euroamerickou kulturu stala problematika smrti a umírání tabuizovaným tématem si můžeme také sami. Zejména proto, že se naše společnost chce převážně bavit, a ne přemýšlet nad pochmurnými věcmi, kam nepochybně patří myšlenky na stáří, onemocnění a s tím spojené samotné umírání a smrt. Spoléháme čím dál více na zdravotnický personál, který v dnešní době dokáže zázraky, a můžeme předpokládat, že jejich možnosti zachraňovat lidský život budou s přibývajícími lety stoupat. Uvádí nás to v dojem, že v současném vyspělém světě je opravdu těžké zemřít. Samozřejmě, že každý dospělý člověk si je po racionální rovině vědom toho, že je smrtelný. Ovšem často je toto uvědomění doprovázeno bez emocí, které potlačujeme (Kupka, 2014). Změna nastává, pokud se smrt objeví blíže k nám. My sami nebo někdo z našich blízkých onemocní či umírá. Bohužel běžnou praxí je, že stále ani zdravotnický personál mnohdy neví, jak zacházet s umírajícími pacienty a jejich rodinami, později pozůstalými. Právě oni spolu s laickou veřejností se po určitém čase musí smířit s tím, že úmrtí není prohra, ale přirozená součást života.

Vytvořili jsme si představu, že smrt by měla nastat po relativně dlouhém a úspěšně prožitém životě a nejlépe rychle a bez bolesti, k čemuž nám pomůže tým profesionálů. Přesto, že se čím dál více rozvíjí možnosti paliativní péče, nadále dochází z hlediska lékařských postupů k takzvané zadržované smrti, odborně dystanázii, kdy je pacient medicínskými postupy nepříjemně dlouho udržován při životě, místo toho, aby bylo hleděno na jeho přání a potřeby právě z již zmíněného paliativního hlediska (Haškovcová, 2000).

1.4 Život po životě?

Pravděpodobně každý dospělý člověk si za svůj život položil velmi prostou, ale zároveň těžkou otázku „co je po smrti?“. Jelikož je pro nás smrt velkým tajemstvím, lze připustit obě interpretační možnosti. První z nich předpokládá, že po smrti neexistuje žádné bytí, naopak druhá varianta hovoří o nějaké formě posmrtného života (Haškovcová, 2000). Považujeme za důležité zmínit, že každý jedinec má právo věřit v posmrtný život či nikoliv.

Přesto jedni z nejvýznamnějších odborníků v oboru umírání a smrti Elisabeth Kübler-Rossová a Raymond A. Moody tvrdí, že za léta své praxe našli „důkazy“ v prospěch posmrtné existence. Elisabeth Kübler-Rossová celá desetiletí pečovala o pacienty na sklonku života, a kromě značných přínosů, které přinesla do oboru psychologie, se významně podepsala i na rozvoji thanatologie (věda o umírání a smrti). Zejména psychicky náročná péče o umírající ji dovedla k víře, že se po smrti člověk setká znovu se svou již zesnulou rodinou, a nejen s nimi. Podle jejího názoru se zemřelý setká i s jinými osobnostmi z historie, které jsou na „stejně“ úrovni, jako člověk sám. Stačí, aby jedinec pomyslel na jakékoliv místo, a v tom momentě se na něm ocitne. Také může chtít kohokoliv navštívit, zvláště někoho, s kým ho něco společného spojuje. Jak jsme již zmínili, každý má nárok na svou víru, ale problém u dané autorky tkví v tom, že zaměňuje fakta za víru. Její víra tak může ovlivňovat spousty lidí zejména proto, že dané výroky propaguje právě ona, tedy kapacita ve svém oboru. Odborná veřejnost bývá mnohdy skeptická k jejím názorům o mimotělové zkušenosti (fenomén osobních zážitků psychologického rázu, kdy jedinec nabude dojmu, že se vznáší mimo své tělo či dokonce

vnímá své fyzické tělo, ale nachází se mimo něj) a přesvědčení, že se někteří lidé vracejí zpět na zem, aby mohli dokončit své dílo. Ještě k větší skepsi veřejnost vede její názor, že při smrti dochází k pouhému svléknutí fyzického těla, a člověk je tak schopen i po smrti vnímat, cítit, přemýšlet, dále růst a vyvíjet se. Zdá se, že v pojetí Elisabeth Kübler-Rossové smrt v pravém slova smyslu neexistuje (Haškovcová, 2000).

Raymond A. Moody zmapoval zkušenosti 150 lidí, kteří zažili, jak bychom dnes řekli, klinickou smrt. Na základě svých zjištění předpověděl, že existuje posmrtný život, jelikož jeho účastníci studie popisovali své zážitky z období, kdy jejich těla nedýchala a byla zastavena srdeční činnost. Jedná se o tzv. Lazarův syndrom (pocit, že se jedinec nachází mimo své fyzické tělo), o kterém věděli už staří Řekové. Pod Lazarovým syndromem si můžeme představit intrapsychické stavy, které lidé zažívají, když jsou v blízkosti vlastního úmrtí. Každopádně dnes už víme, že hypoxický mozek je schopen v době zástavy dechu a oběhové činnosti snít, tedy i když je jedinec v bezvědomí (Haškovcová, 2000).

Nicméně ať už věříme v posmrtnou existenci či nikoliv, výzkumníci Holcomb, Neimeyer a Moore (1993) zjistili, že lidé velmi často doufají, že se po vlastní smrti setkají s již zesnulými rodiči. Také ve své studii zaznamenali, že ženy mají spíše tendenci věřit v posmrtnou existenci než muži. Došli také k zjištění, že jejich adolescentní respondenti měli větší tendenci věřit v posmrtný život než respondenti starší. Oproti tomu Cicirelli (1998) ve svém výzkumu, který prováděl na 265 respondentech rozdělených do dvou věkových skupin (19-25 let a 26-55 let), zjistil, že skupina starších respondentů byla více nakloněna myšlence posmrtného života než skupina mladších. V pozdějším výzkumu, který provedl na mladé i starší populaci neshledal rozdíl ve víře v posmrtný život napříč věkovými skupinami, kdy nejmladším respondentům bylo 20 let a nejstarším 97 let (Cicirelli, 2001).

2 POJETÍ SMRTI OD ADOLESCENCE PO STÁŘÍ

Vztah člověka k vlastní smrti se během života vyvíjí. Dříve nebo později přijde uvědomění, že všechno živé je smrtelné, tedy i my samotní (Kupka, 2014). Smrt má jiný význam pro dítě, dospívajícího, dospělého a seniora (Říčan, 2006). Nahlížení na smrt se s věkem mění, jisté adaptační mechanismy zanikají a nové se vynořují. Věkové milníky, jak se uvádějí, nemusejí být vůbec stěžejní. Dospělí i děti projevují svou desenzibilizaci vůči smrti tím, že si doma vypráví vtipy a příběhy o smrti, čtou černou kroniku a dívají se na filmy s hororovou nebo akční tematikou (Thorová, 2015).

Představa vlastní smrti se u dospělých projevuje třemi následujícími charakteristikami: nevratností (jedná se o definitivní konec), univerzálností (týká se všech, bez výjimek) a zástavou životních funkcí, např. dechu či srdce. To, jaký postoj ke smrti jedinec zaujme, ovlivňuje mnoho faktorů. Nezastupitelný vliv má už naše dětství a naše prvotní setkání se smrtí (nemusí se jednat jen o smrt rodinného příbuzného, ale třeba i o smrt milovaného domácího mazlíčka). Velmi náš pohled na smrt ovlivní přístup rodičů, zejména jejich stanovené hodnoty, vzdělání, víra apod. V návaznosti na předchozí kapitolu považujeme za důležité zmínit, že v dřívějších dobách byly záležitosti spojené se smrtí přísně ritualizované, které zahrnovaly držení smutku, oplakávání, církevní a pohřební obřady a mnoho dalšího. Se smrtí byly konfrontovány i malé děti, dnes už tomu tak běžně není. Děti se snažíme co nejdéle chránit od přímé konfrontace se smrtí (Vymětal, 2003).

Jak již bylo řečeno, na vnímání smrti můžeme nahlížet z několika vývojových stádií jednotlivce. Jelikož se naše práce věnuje pouze vnímání smrti u dospělých jedinců, zaměříme se hlavně na tyto vývojové etapy. Názory na věkové rozhraní u každé z vývojových etap se u mnoha odborníků rozcházejí. Zvláště pak v obdobích dospělosti. V této práci se konkrétně budeme řídit vývojovým dělením podle Marie Vágnerové (2000).

2.1 Pojetí smrti v adolescenci (15-20 let)

Dospívající jedinci se se smrtí setkávají hlavně skrze rozhovory se svými vrstevníky, dále přes média a literaturu. Adolescenti jsou plně srozuměni s charakteristikou smrti, ale velmi často stále ještě věří, že se jich smrt přímo nedotýká. Jsou jistým způsobem výjimeční a nesmrtelní. Dané přesvědčení může v adolescentním období přispět k tomu, že jedinci mají větší tendenci svoji nesmrtelnost testovat a tím se podrobovat rizikovému chování. Není proto překvapivé, že právě v této věkové kategorii nalezneme nejvíce úrazů (Thorová, 2015).

Přestože v tomto období si mnoho jedinců ještě nepřipouští blízkost vlastní smrtelnosti, je sebevražda třetí nejčastější příčinou úmrtí adolescentů, hned po dopravních nehodách a úrazech. Mezi nejčastější důvody patří tíživá rodinná situace a rodinné vztahy, emoční nestabilita adolescenta se sníženou schopností zvládat frustraci a patřičně plnit vývojové úkoly adolescence. Rizikem může být také užívání drog a výskyt problémů ve škole (Koutek & Kocourová, 2003). Je třeba zmínit, že u 90 % adolescentů, kteří spáchají sebevraždu, se vyskytují psychické problémy, zejména pak depresivního ladění. Pro představu, v České republice během jednoho roku spáchá sebevraždu zhruba 40 lidí ve věku od 15 do 19 let (NICM, 2012, in Thorová, 2015). Nicméně úspěšně nedokonaných pokusů je mnohem více.

Je pozoruhodné, že z hlediska strachu ze smrti na dospělé populaci výzkum Russaca, Gatliffa, Reece a Spottswooda (2007) zjistil, že největší obavy ze smrti prožívají právě adolescenti okolo dvacátého roku života.

2.2 Pojetí smrti v mladé dospělosti (20-35 let)

V první polovině dospělého života si již jedinec vytvoří poměrně realistický pohled na smrt. Většinou za sebou má už prvotní setkání se smrtí, buď u své rodiny, přátel nebo známých. Oproti adolescentním časům si je už mladý dospělý vědom své nevýjimečnosti, pokud jde o smrtelnost. Zjišťuje, že se smrti nevyhne a nahlíží tak na ni reálněji, než tomu bylo dříve (Thorová, 2015).

Abdel-Khalek a Al-Kandari (2007) ve svém výzkumu, který se zabýval strachem ze smrti u Kuvajtských obyvatel, zjistili, že lidé v období mladší dospělosti vykazují větší strach ze smrti oproti dospělým ve středním věku. Přitom se hovoří, že strach z úmrtí nabývá na síle právě po prožití poloviny života, tedy ve středním věku.

Ačkoliv si mladší dospělí jsou vědomi nevyhnutelnosti smrti vlastní i svých blízkých, doufají, že k ní ještě po dlouho dobu nedojde. V tomto období tedy může převládat i snaha nezabývat se otázkami smrtelnosti (Gesser, Wong, & Reker, 1987).

2.3 Pojetí smrti ve střední dospělosti (35-45 let)

Převládá názor, že největší strach ze smrti nastává právě v období střední dospělosti. Strach ze smrti v tomto období podporují i nedokončené úkoly a závazky, na kterých jedinec právě pracuje. Může se jednat o výchovu dospívajících dětí, splácení hypotečních a dalších úvěrů, rozjetou kariéru, a mnoho dalšího. Ve střední dospělosti se začínají dospělí také více kontrolovat a při sebemenších odchylkách obávat závažného onemocnění (Yalom, 2008).

Často se v této vývojové etapě hovoří o krizi středního věku. Pojem krize středního věku poprvé zavedl kanadský psychoanalytik Elliot Jacques, který jí považoval za normativní událost, která se objevuje u všech jedinců okolo 35. roku života. Lidé si plně uvědomují svou konečnost a začínají přemýšlet nad tím, kolik času jim ještě zbývá (Blatný, 2016). Podle jiných autorů, například Daniela Levinsona, tato krize souvisí s přehodnocováním naší minulosti a může zapříčinit až ztrátu iluzí a vznik cynického pohledu na svět (Levinson, 1978, in Blatný, 2016). V tomto období může docházet k návratu mladistvého chování, kdy jedinec doufá, že tímto způsobem se vzdálí od nevyhnutelné smrtelnosti (Thorová, 2015).

Dle Katze (1978), lidé ve střední dospělosti vykazují větší míru strachu ze smrti, než tomu je v mladší, a dokonce i starší dospělosti.

2.4 Pojetí smrti ve starší dospělosti (45-60 let)

V tomto vývojovém období se jedinec začíná potýkat se sníženou vitalitou a přibývají některá onemocnění. Objevují se vrásky, zhoršuje se zrak i sluch. Nastává období, kdy se většinou děti stávají dospělými, ale rodiče těchto jedinců stárnou. Stárnutí lze postřehnout i na přátelích, u některých z nich se objevují závažná onemocnění či dokonce umírají. Ubývá možností kariérního posunu a úplná změna pracovního působení je velmi těžká či nemožná. Je příliš pozdě na vytváření nové pracovní kariéry (Gesser et al., 1987).

Blatný (2016) tvrdí, že v tomto vývojovém stádiu je jedním z hlavních úkolů jedince najít smysl svého života, čemuž značně přispívají myšlenky na čím dál tím více se přibližující smrt. V tomto období dochází více než kdy předtím k životnímu bilancování. Starší dospělí se často potýkají s odchodem potomků z domu a tím mají i více času přemýšlet nad svým proběhlým životem. Druhá část z nich se stává prarodiči, což některým z nich může vlít energii do žil a přinést pocity nového smyslu života.

Okolo padesátého roku života ženy může docházet ke zvýšení obav ze smrti. Russac et al. (2007) vysvětlují tento nárůst, jako možný důsledek nastávající menopauzy, která ženu v tváři v tvář konfrontuje s tím, že doopravdy stárne (to se u mužů neděje). Kromě příchodu menopauzy ženě ubývají i povinnosti spojené s péčí o děti, které jsou již samostatné. Tím pádem může více uvažovat o svém životě, a tedy i samotné své konečnosti. V následujících letech může docházet v souvislosti s tímto zjištěním k určitým změnám. Díky prodlužování průměrného věku matek, může docházet k tomu, že okolo tohoto "kritického" roku budou mít ženy ještě relativně malé děti, kterým musí věnovat plnou pozornost. Nebudou tedy mít příliš času na to se zabývat svým stárnutím a smrtí.

Aby nebylo mluveno pouze o ženách, tak Mikulincer s Florianem (1995) provedli studii na mužích v invalidním důchodu. Zjistili, že muži, kteří museli jít do předčasného důchodu, měli tendenci skórovat níže v dotazníku Coping with Death Scale (vnímání/zvládání smrti). Vyplývalo jim, že téma smrti a umírání u těchto mužů vyvolávalo více obav, než tomu bylo u stejně starých pracujících mužů.

Z předchozích zjištění se můžeme domnívat, že v tomto vývojovém období strach ze smrti u mužů a žen ovlivňují jiné faktory. Ženy vede spíše ke konfrontaci s vlastní smrtelností odchod dětí z domu a muže spíše zasáhne konec jejich pracovní kariéry.

2.5 Pojetí smrti ve stáří (60 a více let)

Se stárnutím dokážou lidé lépe smrt akceptovat a mají z ní menší obavy, zvláště pokud mají pocit, že prožili svůj život smysluplně a splnili si své závazky. Přijímají, co jim život i ve stáří nabízí a v rámci svých možností žijí ještě aktivní a spokojený život. Naopak lidé, kteří jsou se svým (ne)naplněným životem nespokojeni, na smrt nahlížejí pasivně, často s pocity hořkosti, bezmoci a ublíženosti. Zájem o život také snižují nemoci a ubývající síly seniora.

Staří jedinci uvádějí, že je nesužuje strach z vlastní konečnosti, ale spíše vlastní nemohoucnosti, kdy budou odkázáni na pomoc druhých. Také mají senioři menší strach ze smrti, pokud mají naplněné finanční, spirituální a emocionální potřeby (Lloyd-Williams, Kennedy, Sixsmith, & Sixsmith, 2007). Nadále menší úzkost ze smrti v tomto vývojovém období může být zapříčiněna sníženou kvalitou života (což činí smrt přijatelnější), vyšší tendencí obracet se k víře/duchovnu či mnoha zkušenostem se smrtí druhých (Russac et al., 2007). Jistou podporu v daných zjištěních můžeme nalézt i ve výzkumu Winka a Scotta (2005). Ti při své longitudinální studii zjistili, že lidé starší nad sedmdesát let se bojí umírání a smrti méně než třeba lidé šedesátiletí. Přiklání se k tomu, že tento jev může zapříčiňovat zejména častější setkávání se se smrtí a tím pádem i otevírání a sdílení tohoto tématu, který je podle Hytycha (2008) důležitý k samotnému vyrovnávání se s vlastní smrtelností.

3 POHŘBÍVÁNÍ

Od dob lidské existence se musíme vyrovnávat s konečností (nejen) našeho života. Veškerá lidská společenství tedy musela patřičnými způsoby smrt zakomponovat do svých životů. To vedlo jednotlivé kultury k vytvoření určitých prostředků, jak se s mrtvými náležitě rozloučit a případně jim i co nejvíce pomoci při přechodu na „druhou stranu břehu“.

Jedním z kroků, jak člověk může legitimizovat smrt a vyrovnávat se s ní je pomocí pohřebních rituálů. Tyto rituály nutně nemusí být založeny na náboženských představách, přestože si jejich jistou formu uchovávají i sekularizovaná společenství. Pro efektivnost daných rituálů je třeba, aby jim praktikující jedinec věřil a dávaly mu pocit smysluplnosti. Tradiční společnosti se ve svých rituálech/obřadech opírají o symbolický svět, který je do velké míry tvořen náboženskou či spirituální složkou. Avšak v moderních a postmoderních společnostech můžeme nalézat i jiné formy opor. Takovou formu „nenáboženských“ obřadů představují socialistické pohřby, které probíhaly ve střední a východní Evropě od padesátých let 20. století, avšak po pádu komunistických režimů od nich začalo být ustupováno. Koncem 20. století se začínají praktikovat například tzv. přírodní pohřby (s důrazem na jejich ekologičnost) či humanistické pohřby. Přírodní pohřby by měly být, pokud možno, co nejvíce v souladu s přírodou. To znamená, že se dává přednost rychle rozložitelným materiálům (rakve z kartónů, měkkého dřeva, proutí či pouhé ukládání těla v plátně bez rakve). Humanistické pohřby se záměrně distancují od náboženské symboliky a ideologie, jsou vedeny sekulárními obřadníky nebo někým z pozůstalých a jsou zaměřeny hlavně na osobnost zesnulého a jeho životní příběh, který má obřad oslavovat. Velmi vhodné je, pokud se sám člověk před svou smrtí podílí na plánování svého pohřbu (výběr písní a textu, který při obřadu zazní apod.) (Nešporová, 2013).

3.1 Historický průběh pohřebních obřadů na území České republiky

Po velmi dlouho dobu, konkrétně od 9. do 19. století bylo na českém území upřednostňováno ukládání těl do země, dělo se tomu tak zejména díky vysokému vlivu křesťanského náboženství, které kremaci neschvalovalo. Každopádně přednost inhumace (ukládání těl do země) není spjata až s rostoucím vlivem křesťanství, ale i se zvyky jiných předkřesťanských společenství (např. Germánů-Langobardů, Hunů, ale i původnějšího obyvatelstva). Oproti tomu takoví Slované ve středověku dávali přednost zpopelnění. Spálené ostatky pak v 6. a 7. století uschovávali do hrncových nádob (uren/popelnic), které následně zakopávali do země. Již v dávných dobách jsme se tedy mohli setkat jak s upřednostňováním inhumace, tak kremace. Nicméně můžeme říci, že se v Evropě během prvního tisíciletí po Kristu začalo od spálení spíše upouštět a bylo upřednostňováno pohřbívání celých těl. Dále také mělo křesťanství vliv na přenesení pohřebišť blíže k žijícímu obyvatelstvu, následně přibližně od 12. století na našem území začala vznikat pohřebišť v blízkosti kostelů, což vedlo k jejich mohutnému budování na venkově (Nešporová, 2013).

Jak již bylo předestřeno, tak pod vlivem křesťanské víry a s ní spjatých církevních praktik se odvíjela podoba pohřebního obřadu až do 19. století. Pohřební rituál byl započat obřadním opuštěním domu a následoval doprovod zesnulého v průvodu do kostela na mši. Dále se uskutečnilo poslední rozloučení s vesnicí, a pak následovala cesta na hřbitov. Pohřeb byl zakončen spuštěním rakve do jámy a běžně následovala pohřební hostina.

Před opuštěním domova bylo zvykem nechávat nebožtíka v otevřené rakvi ležet v síni či komoře, aby se s ním pozůstalí mohli naposledy rozloučit. Rakev se uzavírala nejčastěji před vynesemím mrtvého z domu/dvorku, jinak tomu bylo u svobodných jedinců, jejichž rakve nesli k hrobu otevřené. Každopádně nošení otevřených rakví bylo dříve zcela běžné, avšak až šíření epidemií tomuto „trendu“ zamezilo. V 19. století bylo již běžným pravidlem přibíjení víka v domácnosti nebožtíka, často ho přitloukal kněz (v případě chudších rodin se kněz dostavoval až na místo pohřebišť) nebo byl pověřen někdo z rodiny, ve výjimečných případech tento úkon prováděl i někdo cizí. Před odnesením rakve z domu se ještě nad otevřenou rakví na dvoře shromáždili pozůstalí ke společné modlitbě a zpěvu pohřebních písní (Navrátilová, 2004).

Veškerý pohřební proces byl velmi spojován s obavami souvisejícími s návratem nebožtíka. Takové vynesení z domu bylo velmi důležité a muselo proběhnout „správně“, aby se zesnulý nevrátil či si nechtěl vzít něco s sebou. Aby omezili obavy z toho, co si zesnulý s sebou může „odnést“ praktikovali třeba následující: představili nového hospodáře zvířatům, přesunuli úly či přestavěli nábytek v domě. Cílem bylo oklamat duši mrtvého, tak aby nemohla najít cestu zpět. U mnoha národů, nejen v Evropě, nesměl být nebožtík vynášen hlavními dveřmi z důvodu, aby se zabránilo jeho nechtěnému návratu. Pokud dům neměl zadní vchod, řešilo se to tím způsobem, že zesnulý byl provlečen oknem či vytvořeným otvorem, který byl následně zazděn. Od této tradice se začalo postupně ustupovat a přetrvával pouze u „nečistých“ zemřelých, kde se pozůstalí obávali více jejich návratu. Přetrvávaly i mnohé další zvyky, jako přejetí 3x vozem s rakví mezi vraty, vynášení nebožtíka nohama napřed, zapálení svíčky před rakví, aby nebožtík viděl na cestu do nebe, vyhánění dobytka z chléva, jelikož panovala pověra, že si mrtvý může vzít cokoli živé s sebou apod. Častá také byla očista domu po pohřbu, kdy byla světnice vykuřována jalovcem či kadidlem a všechny kouty obydlí vykrápěny svěcenou vodou (Navrátilová, 2004).

Po opuštění domu nebožtíka doprovodili na zádušní mši do kostela a poté na hřbitov, kde byla rakev spuštěna do hrobu, který předtím kněz vykropil. Průvod měl své specifické uspořádání, vpředu kráčel ministrant s křížem (symbol poslání jedince, obětování, lásky, vzkříšení a vykoupení). Za ministrantem kráčely děti představující nevinnost a naději, za nimi muži a hudba. Až za hudebníky kráčel kněz se zpěváky, nosiči rakve, rodina a příbuzenstvo, ženy kráčely úplně na konci s ostatními účastníky průvodu. Tato forma průvodu byla více méně dodržována i u občanských pohřbů, jen třeba na přední pozici nebyl nesen kříž, ale černý prapor apod. Následně některý z rodinných příslušníků poděkoval účastníkům za doprovod a pozval je na pohoštění do hostince a bližší příbuzné do domu.

Až do poloviny 16. století byla za smuteční barvu považována barva bílá. Černá barva brána jako smuteční symbol se k nám rozšířila pod vlivem církevních obřadů a nejdříve jsme se s ní mohli setkat u městského obyvatelstva. Na venkově se tento zvyk začal šířit až v 19. století a k zobecnění černé barvy jako barvy smutku, došlo až v meziválečném období. Pohřeb byl a stále je příležitostí k setkání se širokého příbuzenstva, a i v dnešní době je zejména na venkově nezúčastnění se poslední cesty zemřelého považováno za nepřípustné (Navrátilová, 2004).

Pohřeb byl považován za společenskou příležitost, při které se předepsaným způsobem zviditelňovaly, potvrzovaly a demonstrovaly vzájemné vztahy mezi živými. Zvyky, které se s pohřbem pojily, měly mimo kultického významu i konkrétní historický, sociální a společenský kontext. Ještě do poloviny 17. století na našem území převládají záznamy o tom, že po smrti byl nebožtík ještě tentýž den případně den následující pohřben. Ovšem dané se týkalo pouze prostých lidí, u vznešených jedinců přípravy na pohřeb trvaly týdny někdy dokonce i měsíce. Když na základě dvorního dekretu z roku 1756 byla stanovena povinná minimální osmačtyřicetihodinová lhůta, po kterou nesmí být nebožtík pohřben, umožnilo to vznik mnoha úkonů a zvyků, které probíhaly/probíhají v čase mezi úmrtím a pohřbením. Jedním z mnoha prováděných úkonů bylo například vystavení nebožtíka ve smutečním domě, pořizování smutečního oděvu či zařizování jiných věcí souvisejících se samotným pohřbem. Zařít pohřeb bylo povinností rodiny a dědiců, u nemajetných povinnost přecházela na obec. Už i v dřívějších dobách se nejednalo o levnou záležitost. Byly pozorovatelné rozdíly mezi pohřbem chudých a bohatých, ale i mezi pohřbem na vesnici, ve městě či městečku. Množství účastníku na pohřbu bylo měřítkem vážnosti a oblíbenosti nebožtíka a jeho rodiny (Navrátilová, 2004).

Na začátku 20. století se začala objevovat tištěná oznámení o úmrtí, do té doby bylo úmrtí oznamováno pouze ústně. K „zcivilnění“ přispěly i organizace, které zejména ve městech přebíraly zodpovědnost místo rodin při organizování pohřbu. K určitému zesvětštění pohřbívání patřilo i oživení myšlenky spalování mrtvých v 18. a převážně v 19. století, které souviselo s návratem k antickým tradicím a dále také s rozšiřujícím se vlivem ateistického a volnomyšlenkářského hnutí. První evropské krematorium bylo postaveno v roce 1876 v Miláně. Následně až v roce 1917 bylo v Liberci založeno první krematorium (tehdy německé) v českých zemích. Spalování mrtvých bylo na našem území zákonem povoleno až v roce 1919, z toho katolická církev dovolovala kremaci až od roku 1962. Za povolení zpopelnění na našem území bojoval tzv. Spolek přátel žehu (Haškovcová, 2007).

Institucionalizace pohřebního obřadu, která se mohutně rozrostla od poloviny 20. století, zapříčinila dehonorizaci pohřbívání. Zesnulý již většinou není vypravován k pohřbení ze svého domu, a to má za následek, že se vytratily mnohé úkony, které byly po staletí přirozenou součástí loučení se se zesnulým. Tyto úkony dávaly pozůstalým prostor pro poslední kontakt s nebožtíkem. Pohřbů se také zúčastní mnohem méně lidí,

zejména to platí pro městské obyvatelstvo. Smuteční obřad se stává více intimním, narůstá počet pohřbů, kterých se účastní pouze nejužší rodina (Navrátilová, 2004).

3.2 Sekulární pohřební obřady

Sekulární typ pohřbívání je v České republice nejčastější formou pohřbu, což je v mezinárodním měřítku stále velmi ojedinělé. Sekulární pohřby začaly vznikat na počátku 20. století. Staly se náhradou římskokatolických pohřebních obřadů u těch jedinců, kteří z církve vystoupili nebo v takových případech, kdy duchovní odmítli z nějakých důvodů pohřební obřad vykonat. Sekulární pohřební obřady, též nazývané jako občanské, vzrostly během komunistické vlády v padesátých až osmdesátých letech 20. století. Toto široké rozšíření občanských pohřbů bylo velmi kvitované a podporované v socialistické společnosti, zejména s úmyslem oslabit vliv náboženství a církví na našem území. Počet vykonávaných sekulárních pohřbů byl na našem území nerovnoměrný, jelikož zde převládaly regionální odlišnosti v míře religiozity. Občanské pohřby se tedy nedařilo převážně propagovat v oblasti jižních Čech a Moravy. Převážně od konce šedesátých let byly ve městech masově budovány smuteční síně, což více přispívalo k sekulárnímu pohřbívání (Nešporová, 2013).

Současné sekulární pohřby v České republice

Po listopadu 1989 došlo k menším změnám v uskutečňování občanských pohřbů. Zejména délka proslovů se na pohřbu výrazně zkrátila a začalo dominovat přehrávání skladeb. Vznikají soukromé firmy, které zajišťují pohřby a ze smutečních síní byly odebrány symboly srpů a kladiva.

Současné české sekulární pohřby probíhají nejčastěji podle následujícího scénáře. Obřad „posledního rozloučení“ se koná v sekulární obřadní síni, nejčastěji je součástí samotného hřbitova. Pozůstalí se schází u vchodu do obřadní síně a zpravidla nejbližší příbuzní se schází v malé čekací místnosti, kde je přivítá pracovník pohřební služby a mají zde i možnost se po dohodě naposledy podívat na nebožtíka. V budovách postavených v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století je kontakt pozůstalých se zesnulým

uskutečňován přes sklo, které zamezuje přímému osobnímu kontaktu. Nicméně musíme zmínit, že to není podmínkou, a i v dnešní době je možné se rozloučit s nebožtíkem bez jakékoliv předělové bariéry. Nejbližší pozůstalí vstupují do obřadní síně i jiným vchodem než zbytek již vzdálenějších účastníků. Na pódiu, v přední části síně je zpravidla vystavena rakev, která je obložena smutečními věnci a květinami. Pozůstalí v obřadní síni zaujímají místa k sezení podle následujícího postupu. V první řadě, nejbliže k rakvi, sedí nejbližší příbuzní a do každé další řady si sedají již vzdálenější příbuzní a známí. V případě zaplnění míst k sezení se zbývající účastníci postaví v zadní části či po obvodu smuteční síně. Délka samotného obřadu bývá okolo dvaceti minut. Většina posledního rozloučení je spojována s poslechem reprodukované či živé hudby, kterou vybral objednavatel pohřbu. Zvykem také je, že během obřadu (nejčastěji před závěrečnou písní) buď někdo z rodiny, nebo pracovník pohřební služby pronese pár slov o životě zesnulého, jehož délka se běžně pohybuje okolo dvou až pěti minut, ale může být samozřejmě i delší. Na konci proslovu je běžné, že řečník poděkuje zúčastněným za jejich příchod a vyjádří smutek nad odchodem zesnulého. V posledních letech pozůstalí upřednostňují kratší proslovy a přibývá také pohřbů, kde je mluvené slovo zcela vynecháno a celý obřad provází pouze poslech hudby. Při nebo po zaznění poslední písně osazenstvo povstane a zatáhne se opona či rakev zajede do zákulisí, tím se zesnulý symbolicky i fyzicky navždy vzdálí pozůstalým. Většinou po tomto aktu následuje vyjadřování soustrasti nebožtíkovým nejbližším (kondolence), není ale výjimkou, že pozůstalí požádají o vypuštění dané tradice. Poté se účastníci rozchází ze smuteční síně, z nichž užší část pozůstalých mnohdy pokračuje do restaurace či do domu na smuteční hostinu. Nejčastěji po obřadu bývá tělo v krematoriu spáleno a do pár dnů je předán popel v urně rodině. Ovšem může následovat i uložení do země (Nešporová, 2013).

Začíná narůstat i zájem o komornější pohřby, kde je vyloučeno pozvání širší veřejnosti. Takový obřad je pak zpravidla pro nejbližší příbuzné a může se konat jen v malé síni. Tento fenomén velmi eliminuje původně poměrně důležitý sociální rozměr. Danou eliminaci si můžeme vysvětlovat tak, že je společnost čím dál tím více individualizovaná a v určitém smyslu tak ztrácí pochopení pro kolektivní rozměr. Zkrátka dnešní člověk už si více vybírá lidi, se kterými bude sdílet své soukromí a už nejsme příliš zvyklí žít v lokálním a širším společenství. Můžeme se domnívat, že právě jistá míra privatizace pohřebních obřadů odrážející důraz na oddělení soukromé a veřejné sféry stojí za konceptem tabuizované smrti. Vyčleňujeme tak smrt na okraj veřejného zájmu.

V současné moderní společnosti se setkáváme zhruba u pětiny populace (shodné u žen i mužů) i s naprostým odmítnutím jakéhokoliv pohřebního obřadu (Nešporová, 2013).

Současné pietní organizace nabízejí širokou paletu služeb a možností posledního rozloučení. Pozůstalí mají na výběr z velkého množství předtištěných parte, květinové výzdoby, hudby a také druhů rakví. Pohřebnictví se tak stalo výnosným způsobem podnikání, které na jedné straně zaručuje rychlý, kvalitní, ale i chladný obřad, na druhé straně jsou pietní pracovníci ochotni plnit jakékoliv přání objednavatele. V dnešní době je problematické najít volné místo k věčnému odpočinku mrtvého, a to zejména na hřbitovech ve velkých městech. Míst není mnoho a tím pádem i ceny za jednotlivá místa stoupají. Možná i z toho důvodu se mnozí pozůstalí uchylují k rozptylu ostatků na rozptylových hájích (Haškovcová, 2007).

4 SMRT A POHŘBÍVÁNÍ Z POHLEDU MUŽŮ A ŽEN

Vnímají ženy a muži smrt odlišně? Na tuto, zdá se, jednoduchou otázku si výzkumníci snaží po dlouhou dobu odpovědět. Nicméně nedocházejí k jednotným výsledkům. Pro představu jich pár představíme, každopádně odlišnosti mezi pohlavími zmiňujeme i u jiných kapitol této práce.

Mnohé studie (Pollak, 1979; Stillion, 1985; Keller, Sherry, & Piotrowski, 1984) došly k zjištění, že ženy vykazují vyšší strach a úzkostnost ze smrti než muži. Dané zjištění potvrdil i výzkum Dattela a Neimeyera (1990), kteří zjistili, že obdobných výsledků je dosahováno nehledě na rasový původ. Výzkumníci Sadowski, Davis a Loftus-Vergari (1979) spojují vyšší strach/úzkost žen ze smrti s jejich převažujícím externím místem kontroly (locus of control). Tedy ženy, mají častěji než muži tendenci věřit, že úspěchy, nezdary a životní situace nemají pod svou vlastní kontrolou, ale ovlivňuje je vnější svět, můžeme mluvit o druhých osobách, osudu atd.

Ovšem jiní výzkumníci připisují rozdíl v dané oblasti tomu, že ženy bývají více emočně otevřenější než muži, a tak se nebojí přiznat své nejisté pocity a postoje ke smrti (Stillion, 1985). Pierce, Cohen, Chambers a Meade (2007) se zaměřili na ověření hypotézy, zda vyšší míra vnější religiozity podporuje vyšší strach ze smrti. Udává se, že spíše ženy inklinují k vnější religiozitě (jedinec používá náboženství, které mu poskytuje pocit bezpečí, útěchu a jiné potřeby, ale nedá se o něm říci, že by opravdu žil svým náboženstvím) než muži. Nicméně výzkumníci upozornili na to, že není zřejmé, jestli na větší úzkost ze smrti má primárně hlavní vliv pohlaví nebo forma religiozity (vnější a vnitřní). Můžeme tedy říci, že u nábožensky založených lidí nemusí pohlaví určovat míru úzkostnosti ze smrti, ale značný vliv zde může mít i způsob, jakým své náboženství dotyčný (ne)prožívá.

Smrt a pohřbívání u českých mužů a žen

Při pohledu na smrt se soudobí čeští muži a ženy shodují v tom, že ideální smrt by měla být rychlá a bezbolestná, nejčastěji tedy ve spánku. Nemělo by se jednat o žádné dlouhé strádání či onemocnění. V tom se naše moderní společnost odlišuje od dřívějších generací. V takovém středověku a raném novověku byla za ideální smrt považována ta, která následovala po tom, co jedinec prožil dobrý život a smrt přišla nejdříve s varováním, aby si člověk ještě stihl urovnat všechny spory, odkázat majetek, přijmout svátost posledního pomazání (pokud byl katolík) a patřičně se tak rozloučit s blízkými (Nešporová, 2013).

Pokud bychom se zaměřili na místo, kde nejčastěji umírají ženy a muži, došli bychom k následujícímu zjištění. Vzhledem k tomu, že v mladém věku umírá více mužů než žen, tak není překvapující, že u mladých mužů převažuje smrt na ulici či na nějakém veřejném místě (např. v důsledku nehody). Ve starším věku většina mužů i žen v České republice umírá v institucionalizovaných zařízeních (nemocnice, léčebný ústav, sociální zařízení), přesto ale muži mívají oproti ženám o něco větší šanci zemřít doma. To si můžeme vysvětlit tím, že často umírají muži dříve než jejich ženy a ty o ně v případě potřeby jsou schopny a ochotny pečovat. Bohužel žen, kterým je umožněno zemřít v domácí péči, je znatelně méně. V oblasti posledního rozloučení jsou to právě spíše muži, kteří méně plánují formu svého pohřebního obřadu a zejména se spoléhají na své bližní (často partnerky), že jejich adekvátní pohřeb zajistí. To souvisí s již výše zmíněným, že ženy své muže často přežívají. Naděje na vyšší dožití je u žen v průměru o šest let vyšší, než u mužů, a také nutno podotknout, že mnoho mužů si vybírá partnerky mladšího věku, než jsou oni sami (Nešporová, 2013).

5 VNÍMÁNÍ SMRTI A JEJÍ ZVLÁDÁNÍ

Existují mladí lidé, u kterých lze říci, že mají až panický strach ze života, po němž tolik touží, ale existuje snad ještě větší množství stárnoucích lidí, kteří mají tentýž strach ze smrti. Lidé, kteří se bojí života, mají tendenci se více obávat smrti. Tak jako je cílem střely terč, cílem života je smrt (Jung, 2000). Obavy ze smrti jsou všudypřítomné, člověk vynakládá velké úsilí na její popírání. Yalom (2006) tvrdí, že strach z vlastní konečnosti je primárním zdrojem úzkosti. Lifton popsal následujících pět způsobů, kterými se člověk snaží dosáhnout pomyslné nesmrtelnosti vlastní osoby (Lifton, 1974, in Yalom, 2006):

1. biologický způsob – pokud člověk zplodí potomky, jeho genetické informace zde přežívají i po jeho samotné smrti
2. teologický způsob – představa, že člověk po smrti žije v jiné, často vyšší, rovině bytí
3. kreativní způsob – člověk žije dál díky svým vytvořeným dílům, výtvorům nebo na základě jiného přetrvávajícího vlivu na druhé lidi
  - Tento druh způsobu vyrovnání se s vlastní smrtí je velmi podobný konceptu zčeření hladiny, o kterém hovoří Yalom, ale o tom více až v následujících kapitolách.
4. způsob věčné přírody – jedinec se po smrti znovu připojí k životním přírodním silám
5. prožitkový transcendentní způsob – člověk se nachází v tak intenzivním stavu, kde zmizí čas i smrt a jedinec tak žije v trvalé přítomnosti

5.1 Strach ze smrti

Na úvod dané podkapitoly považujeme za vhodné zmínit a vysvětlit význam dvou pojmů, které se ve spojitosti se smrtí často pojí, a to úzkost a strach. Strach je nepříjemná emoce, nelibý prožitek, který bývá doprovázen fyziologickými změnami, jako je zblednutí, chvění, zrychlený dech, rychleji bušící srdce, zvýšení krevního tlaku, což zejména v dřívějších dobách bylo nutné pro útěk či boj a následné přežití. Jedná se o přirozenou

reakci na skutečné nebezpečí či ohrožení. Obdobné projevy může mít i úzkost, akorát s tím rozdílem, že úzkost je bezpředmětná. Jedinec pociťuje projevy strachu, ale neví z čeho, neváže se to ke konkrétnímu objektu (Hartl & Hartlová, 2010).

Čeho se na smrti vlastně bojíme? Studie na 563 respondentech Jamese Diggory a Doreen Rothmanové došla k těmto nejčastějším obavám ze smrti:

1. Moje úmrtí způsobí žal lidem, které mám rád/a.
2. Veškeré moje projekty a plány zaniknou.
3. Umírání může být bolestivé a nepříjemné.
4. Nebudu moct nadále nic prožívat.
5. Nebudu nadále moci poskytovat péči těm, kteří jsou na mě závislí.
6. Obávám se, co se mnou bude, pokud existuje život po smrti.
7. Obávám se, jak bude nakládáno s mým tělem po mém úmrtí.

Z dané studie můžeme vyzorovat, že zdaleka ne všechny obavy se týkají vlastní smrti, ale toho, jak náš odchod zvládnou druzí (Yalom, 2006).

Strach ze smrti může každý jedinec prožívat velmi odlišně. Dle Greenberga, Kooleho, a Pyszczynskiho (2004) můžeme strach ze smrti rozdělit do tří rovin, konkrétně na intrapersonální, interpersonální a transpersonální. Do intrapersonální roviny zahrnujeme všechny myšlenky související s vlastní smrtelností. Patří sem i zhodnocení našich životních cílů, zda se nám je podařilo naplnit či nikoliv a případně, jestli se nám je ještě podaří stihnout. Interpersonální rovina zahrnuje naše vztahy s druhými. Obavy se zde vztahují k možným dopadům, které by mohla mít naše smrt na naše blízké. Jedná se o obavy spojené s ukončením blízkého vztahu, nebo nemožnosti se postarat o blízké, když to budou potřebovat a v neposlední řadě i samotná obava z toho, že na nás lidé po naší smrti zapomenou. Takové obavy na interpersonální rovině prezentuje výzkum Wagnera a Loriona (1984), kteří na starší americké populaci došli k závěrům, že jedinci žijící bez partnera, měli menší strach ze smrti než tací, co žili v partnerském vztahu. Odůvodnění může být takové, že lidé v partnerském vztahu mají obavy z odloučení od partnera a také z toho, jak se jejich druhá polovička zvládne vyrovnat s jejich smrtí. Transpersonální dimenze zahrnuje všechny otázky vztahující se k posmrtné existenci. Zahrnuje nejistotu, co bude následovat, zda nás nečeká nějaký trest za náš pozemský život. Tato rovina strachu ze smrti se může odrazit i v předchozích dvou rovinách, tedy intrapersonální a interpersonální. Transpersonální rovina má nejbližší k náboženským a spirituálním

otázkám. S touto dimenzí souvisí TMT (Terror management theory), což do češtiny můžeme přeložit jako teorii zvládání strachu či děsu. Teorie se opírá o myšlenky antropologa Ernesta Beckera, který tvrdí, že základní lidské chování a myšlení je vždy spojeno se snahou popřít nevyhnutelnost vlastní smrti (Kupka, 2014).

Pyszczynski, Greenberg a Solomon (1997) začali TMT experimentálně testovat. Člověk, tak jako jiní tvorové, má snahu po sebezáchově, jen na rozdíl od jiných živočišných druhů si lidská bytost uvědomuje životní časovost (minulost, přítomnost a budoucnost). To nese své výhody i nevýhody. Výhodou je, že můžeme na základě těchto vědomostí věci plánovat. Nevýhodou je, že pohled do budoucnosti v nás může vyvolávat úzkost či strach. Výzkumníci k této teorii formulovali dvě hypotézy. První z nich je spojována s uvědoměním si vlastní konečnosti, jenž u jednotlivce vyvolá potřebné strategie, které jsou nutné ke zvládání strachu ze smrti. Následně se člověk snaží o názorové propojení s kulturou, ve které se vyskytuje. Druhá hypotéza vychází z toho, že úcta člověka k sobě samému snižuje strach ze smrti, a je jakýmsi nárazníkem vůči takovému strachu. Tudíž vyšší sebehodnocení a vědomí vlastní přičinnosti člověku umožňuje se spíše zaměřit na to, co tady po své smrti zanechá.

Víra je považována za další element, který může lidem snižovat strach z vlastní konečnosti. Často i tím, že věřícím poskytuje pocit smyslu vlastního života (Kruse, Ruder, & Martin, 2007).

Jaké největší obavy ze smrti panují v České republice? V roce 2011 agentura STEM/MARK provedla na dané téma průzkum. Došla k závěrům, že se nejvíce lidí (51 %) bojí ztráty důstojnosti a soběstačnosti. Dalších 46 % se obává bolesti, 35 % odloučení od blízkých, 26 % osamělosti a 24 % nějaké formy duševního strádání. Zajímavé je, že pouze 13 % respondentů popisuje obavy z toho, co bude následovat po smrti (Šiklová, 2013).

5.2 Vliv religiozity na strach ze smrti

Na to, jaký vliv může mít náboženská víra na vyrovnávání se s vlastní konečností, bylo prováděno nespočetně výzkumů. Často se předpokládá, že věřící lidé mají menší strach ze smrti, nicméně ne všechny výzkumy dané tvrzení potvrzují. Poznatky z několika

různých studií, bude reprezentovat následující text. Florian s Kravetzem (1983) provedli poměrně rozsáhlou studii na souboru židovských studentů. Zjistili, že ti studenti, kteří se považovali za velmi věřící, se paradoxně obávali některých aspektů souvisejících se smrtí o něco více než ti, kteří svou víru až tak silně neprožívali. Velmi věřící židé se obávali toho, zda je po smrti nečeká nějaká forma trestu, ale za to se méně obávali samotného zániku. Oproti tomu Wink se Scottem (2005) ve své longitudinální studii došli k zjištění, že lidé, kteří mají nejasný vztah k náboženské víře, se obávají smrti více, než jedinci identifikující se za věřící či nevěřící.

Harrawood (2009) při svém bádání došel k závěru, že intrinsická víra (vnitřně prožívaná víra) je větším prediktorem strachu ze smrti než víra extrinsická (vnější projevy víry). S obdobným zjištěním přišli i Fortner a Neimeyer (1999) a Lonetto s Templerem (1986). Ve svých výzkumech došli k závěrům, že prožívaná náboženská víra je častějším prediktorem úzkosti ze smrti oproti jejím vnějším projevům.

Nicméně jiné výzkumy přišly zase s opačnými výsledky. Badatelé přišli na to, že víra pozitivně koreluje s akceptací smrti. Dle výzkumníků tomu přispívá víra v Boha i posmrtný život (Harding, Flannelly, Weaver, & Costa, 2005). K obdobným závěrům přišel i ve svých dvou dřívějších studiích Templer, když zkoumal strach ze smrti napříč náboženstvími (1970) a později pouze strach u protestantské komunity (1972). Více na východní straně světa, došli k obdobným výsledkům, tedy že víra může napomáhat k nižšímu strachu ze smrti u buddhistů (Wong, Fung, & Jiang, 2015).

Dezutter et al. (2008) zjistili, že víra v posmrtný život a transcendentno má značný vliv na pozitivní přijetí vlastní smrti. Ovšem opačně tomu je u jedinců, kteří se s vlastní vírou příliš neshodují nebo ji berou příliš dogmaticky a nejsou nakloněni určitým alternativám, ti se mohou potýkat s vyšším strachem ze smrti, byť se považují za věřící.

V České republice například výzkum Kláry Machů (2012) potvrdil, že lidé považující se za věřící mají pozitivnější postoj k samotné smrti. V jejím dalším výzkumu zjistila, že být můžeme českou společností spíše nazvat jako necírkevní, tak je zde rozšířená víra v nadpřirozeno. Obdobně upozornila na význam spirituality pro člověka, která zcela zásadně ovlivňuje postoj jedince ke smrti. Vyzdvihuje tedy potřebu i duchovní péče pro umírající a těžce nemocné pacienty (Machů, 2016).

5.3 Vyrovnávání se se smrtí

„Ale všechny nás čeká stejná noc a všichni jednou půjdeme cestou smrti.“

(Quintus Horatius Flaccus)

Podle Kastenbauma (2000) vyrovnávání se smrtí představuje jakýsi “konečný úkol” psychologického vývoje jedince.

Jednotlivé historické etapy si tvoří vlastní způsoby, jak se vyrovnávat se smrtí. Například staří Egypťané popírali, že by smrt byla něčím konečným, proto v jejich hrobkách nesměly chybět předměty denní potřeby, které zajišťovaly komfortní posmrtný život. Ze světa si nemůžeme odnést nic, co jsme dostali, ale pouze to, co jsme za života dali. Dobré skutky, které budou i po našem odchodu přetrvávat v dalších generacích (Yalom, 2008).

Pattison (1977) měl možnost pozorovat, jak se lidé vyrovnávají se smrtí. Sledoval akceptování vlastní smrti již od malých dětí až po lidi seniorského věku. Na základě svých zjištění rozdělil přijetí vlastní smrti do čtyř kategorií. Konkrétně hovoří o přání si smrti, jejímu vzdorování, popírání a akceptování. Nejméně častou kategorií je vzdorování smrti, kterou můžeme nalézt například u vážně nemocných jedinců. Přání si smrti můžeme vypožorovat u lidí taktéž vážně nemocných, kteří ale smrt vnímají jako jistou formu vysvobození z jejich utrpení. Kategorie přání si smrti se ve společnosti vyskytuje už více než předchozí kategorie vzdorování. Popírání smrti je v euro-americké kultuře nejvíce převažující kategorií. Pod touto kategorií si můžeme například představit neochotu lidí na dané téma hovořit. A posledním přístupem je akceptování smrti. Jedná se o ideální stav, kdy člověk přijme svoji smrtelnost.

Psychiatr Irvin D. Yalom se v rámci své praxe velmi věnuje problematice strachu ze smrti a jejímu následnému vyrovnávání se s ní. Nejefektivnějším prostředkem snižování úzkosti ze smrti a zužitkování probouzejících se zážitků k osobní proměně je součinnost myšlenek a důvěrných vztahů s druhými lidmi. Člověk je vybaven k tomu, aby se spojoval s druhými a bylo tomu tak vždy od dob lidské existence. Lidé vždycky žili ve skupinách, kde navazovali intenzivní a dlouhodobé vztahy s jednotlivými členy. Problém nastává v případě umírání, naše společnost neví, jak hovořit s umírajícím a raději se mu straníme,

co hůř, i sám umírající je zticha, ze strachu, aby své milované nezatáhl do tak depresivních myšlenek. I člověk, který není vystaven blížící se smrti, může z ní zažívat obdobnou úzkost jako umírající. Jednotlivec není schopen se napojit na umírajícího, dokud se sám nepostaví strachu a úzkosti z vlastní konečnosti. Teprve po překonání strachu a úzkosti se s umírajícím dokáže spojit na obdobné úrovni. Odvaha prožít vlastní bolest s někým druhým je po staletí součástí postupů uzdravování (Yalom, 2008). Jak bylo zmíněno již dříve i sám Hytych (2008) ve výzkumu na české populaci došel k závěru, že hovoření o smrti s okolím vede k samotnému snížení strachu z ní.

Některým lidem může s vyrovnáním se se smrtí pomoci myšlenka Epikura, který tvrdil, že smrt je pro nás ničím, jelikož duše je smrtelná a v okamžiku úmrtí se rozptýlí. To, co je rozptýleno nemůže vnímat. Zkrátka: „Kde jsem já, tam není smrt, kde je smrt, tam nejsem já.“ Pokud se tedy budeme řídit podle Epikurových slov, nemusíme se smrti obávat, jelikož až umřeme, tak si to nebudeme uvědomovat, protože nemůže současně existovat „já“ a smrt. S tím se pojí i myšlenka, že náš stav neexistence, nemůže být děsivý, jelikož nebudeme vědět, že neexistujeme. Neuvidíme, jak se naši blízcí trápí, jak žijí, kam směřují jejich kroky. Vlastně se budeme nacházet ve stejném stavu, jako před narozením (Yalom, 2008).

Lidská pomíjivost, která je často původem úzkosti z úmrtí, je věčná. Nicméně velmi působivá je myšlenka tzv. zčeřené hladiny. To znamená, že člověk, aniž si to může plně uvědomovat, nechává zde i po své smrti „stopy“, obdobně jako postupující vlny na zčeřené hladině rybníka. Tato myšlenka je vhodnou odpovědí těm, kterým z pomíjivosti lidského života, nedává samotná existence smysl. Pod strategií zčeření hladiny si nemusíme představovat pouze to, že tu jedinec musí zanechat nějaké dílo, potomstvo, domy apod. Za našeho života ovlivňujeme lidi a ty následně další a další, aniž bychom si to museli přímo uvědomovat. Zanecháváme cosi ze své životní zkušenosti. Může se jednat o životní moudrosti, nápady, útěchu a mnoho dalšího. Zčeření je příbuzné ostatním strategiím zaměřeným na usilovné promítnutí se člověka do budoucích časů. Nejčastější touha se promítnout je v genetické oblasti, tedy předat „kus sebe“ svým dětem, kteří tady budou „kus nás“ žít i po naší smrti. Obdobným principem může být i touha po vlastní smrti darovat orgány, skrz ně zde budeme stále nějakou formou přežívat. Další příklady působení vln zčeřené hladiny mohou být prostřednictvím politického, uměleckého či finančního úspěchu, darování našeho jména budově, nadaci či instituci. Také zde můžeme zanechat vědecké poznatky, které budou nadále využívat další vědci. Případně si můžeme

představit, že splyneme s přírodou v podobě rozptýlených molekul, které se mohou stát stavebními kameny pro budoucí život (Yalom, 2008).

Na závěr této kapitoly zmíníme Yalomova slova, se kterými se ztotožňujeme. Neuhýbejme myšlenkám na naši vlastní konečnost. Uvědomění si vlastní smrti může být obohacující jiskrou našeho života a zlepšit tak jeho kvalitu, dokud samotný život ještě máme. Vážme si ceny života, soucťme s druhými, milujme hluboce a uvědomme si, že všechny tyto věci jsou předurčeny k zániku (Yalom, 2008).

5.4 Smrt jako tabu

Na úvod trocha statistiky z České republiky. O smrti se svými blízkými nemluví zhruba třetina populace. Zajímavé je, že si ale lidé uvědomují, že by se o takových věcech mělo hovořit více. V průzkumu agentury STEN/MARK z roku 2011 66 % dotázaných odpovědělo, že o smrti nehovoří zejména kvůli obavám ze svého vlastního konce a podle 59 % je toto téma značně opomíjeno v rodinných rozhovorech. Zdravotničtí respondenti jsou z 88 % přesvědčeni, že je správné vést rozhovory o smrti a umírání již s dětmi. Dokonce 95 % dotázaných si myslí, že by ideálně měly děti vidět to, jak jejich rodiče pečují o své rodiče (jejich prarodiče). Pouze 14 % respondentů podniklo nějaká opatření v případě, že by došlo k jejich úmrtí a jen zanedbatelných 5 % se se svými blízkými dohodli na formě jejich pohřbu (Šiklová, 2013).

Jak již bylo zmíněno v kapitole o historickém kontextu smrti, smrt byla do 18. století viditelná a považována za přirozenou. Od 19. století se začala smrt prožívat pouze v nejužším rodinném kruhu. Postupem času se přestávalo v rodinných a přátelských rozhovorech o smrti mluvit. Nicméně neustále převládalo umírání v domácích podmínkách (Elias, 2001).

Jinak tomu začalo být v první polovině 20. století, kdy se smrt začala odsouvat za plenty nemocničních zařízení. Kde si myslíme, že je umírajícím poskytována lepší péče, hygiena či poslední úleva. Poslední chvíle života začaly být prožívány namísto s rodinou s odborníky (Gómez, 2015).

Haškovcová (2000) hovoří o fenoménu tabuizované smrti, který nastal po druhé světové válce, zejména díky přímému vztahu k samozřejmosti života. Nemluvíme o smrti ani s umírajícím, obáváme se toho, že bychom mu akorát tímto rozhovorem mohli uškodit. Považujeme tedy za vhodnější o tomto tématu nemluvit a děláme, že neexistuje. V krajních případech, kdy musíme o smrti hovořit nejen s dětmi ale i s dospělými, se často uchylujeme k eufemismům typu „odešel“ nebo třeba „už je na lepším místě“ (Lefrancois, 1996, in Hlobilová, 2019). Pokud ale takto hovoříme nebo spíše nehovoříme o smrti s dětmi, tedy nedáváme jim jasné odpovědi na jejich otázky. Může se stát, že se dítě uzavře do sebe a nemusí si tak samo patřičně vztah se zesnulým uzavřít. Což v konečném důsledku může vést k tomu, že se sám v dospělém věku bude tématu smrti a umírání vyhýbat (Goldman, 2015).

Za jednu z možností, jak více otevírat témata umírání a smrti můžeme považovat rozvoj paliativní péče. K jejímu rozvoji došlo zejména v devadesátých letech minulého století pod taktovkou lékařky Marie Svatošové. Problém je, že i s paliativní medicínou a hospici se pojí mnoho mýtů. Mezi nejčastější z nich patří, že se jedná o dlouhodobou léčebnu pro nevléčitelně nemocné, či že zde mohou pobývat pouze věřící (Vorlíček, Adam, & Pospíšilová, 2004). Přitom Haškovcová (2000) se domnívá, že dostat více do povědomí hospicová hnutí a vyvrátit mýty ohledně paliativní péče, by bylo užitečné pro snížení tabuizace daného tématu.

5.5 Vnímání smrti v České republice

Určitě můžeme říci, že v našich kulturních podmínkách je smrt a umírání do velké míry tabuizované. Máme výbornou lékařskou péči a díky tomu se nám neustále zvyšuje i věk dožití. Naši republiku hodně ovlivňují trendy ze západního světa. Tedy, jak jsme se už mohli dočíst, převládá i u nás důraz na kult mládí. Oproti tomu ve východních kulturách se na stáří a s ním spojeným umíráním a smrtí nahlíží s větší akceptací a otevřeností (DiGulio & Kranzová, 1997).

Přestože je naše společnost do velké míry sekularizovaná, vliv křesťanské víry v ní přetrvává. Zejména v tom ohledu, že jsme se naučili mít větší strach ze smrti, z možných trestů, které nás po ní čekají (Watts, 1995). Nicméně troufáme si optimisticky říci, že tento

negativní vliv křesťanství přestává být v naší ateistické společnosti tak zásadní. Na druhou stranu díky tomu, přestáváme také více věřit v posmrtnou existenci, což v některých lidech může vyvolávat strach. Jelikož docházíme k uvědomění, že je smrt opravdu konečnou fází našeho života (Nešporová, 2009, in Hlobilová, 2019).

Věnujeme také menší pozornost pohřbům a pohřebním rituálům. Upřednostňujeme zejména zpopelnění těl. Dokonce více jak třetina pohřbů je vykonána bez obřadu či bez přítomnosti pozůstalých. To nás dostává na pomyslný vrchol v rámci zemí Evropské unie. Z výzkumu Rabušice a Hamanové (2008, in Hlobilová, 2019) vyplývá, že pouhých 39 % respondentů považuje tradice spojené s posledním rozloučením za důležité a celých 61 % nikoliv. Nicméně nejen my, ale i většina zemí EU již zapomíná na rčení „Memento mori“, tedy „Pamatuj na smrt“ (Hytych, 2008).

EMPIRICKÁ ČÁST

6 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE A HYPOTÉZY

6.1 Výzkumný problém

V teoretické části práce se věnujeme tomu, jak dospělí lidé vnímají smrt. Zvláště se zaměřujeme na odlišnosti napříč pohlavím, věkem, náboženskou vírou a vírou v posmrtný život. Neopomenuli jsme ani strach ze smrti a samotné postupy napomáhající k vyrovnávání se se smrtí.

Z výzkumů vyplývá, že již dospívající jedinci se tématem smrti zaobírají a mohou z ní mít i větší obavy než třeba lidé v mladém věku. U dospělých přicházejí myšlenky a otázky spojené s umíráním a smrtí zejména po pomyslném prožití první poloviny života jedince, tedy po čtyřicátém roce života. U některých jedinců se také v tomto věku můžeme setkat s pojmem krize středního věku, která přemýšlení a následný strach ze smrti může ještě více umocnit. Je zajímavé, že s narůstajícím věkem, tedy i s postupným přibližováním se vlastní smrti, obavy ze smrtelnosti klesají. Velkým „pomocníkem“ při zvládnutí vlastní konečnosti může být i jakákoliv forma náboženské víry či duchovna.

Přestože je téma smrti již hojně prozkoumáno, považujeme za žádoucí danému tématu v populaci stále nacházet své místo, jelikož jak jsme při samotném výzkumu zjistili, tak mnozí dospělí jsou stále tímto tématem zaskočeni a vystrašení. V empirické části této práce se zaměříme na vnímání smrti u žen a mužů. Dále u věřících a lidí bez náboženského vyznání. Podíváme se i na to, jak se v jednotlivých vývojových etapách jedinci se smrtí vyrovnávají a zda víra v posmrtný život může přívětivě ovlivnit vyrovnávání se se smrtí.

6.2 Cíle výzkumu

V rámci této diplomové práce je naším hlavním cílem se zaměřit na to, jak se dospělí vyrovnávají s faktem konečnosti života. S tím, že jsme se převážně zaměřili na vliv pohlaví, věku a náboženského přesvědčení. Dále věnujeme pozornost i tomu, zda víra v posmrtný život může souviset s lepším zvládnáním smrti, respektive s menšími obavami z ní.

Na základě těchto cílů jsme stanovili hypotézy, které jsou uvedeny v následující podkapitole.

6.3 Hypotézy

H₁: Ve vnímání smrti je statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami.

H₂: Věřící skórují statisticky významně výše než ateisté.

H₃: Lidé starší nad 40 let skórují statisticky významně výše než jedinci ve věkovém rozmezí od 18 do 40 let.

H₄: Respondenti věřící v posmrtný život dosahují významně vyššího skóre než participanti, kteří v posmrtný život nevěří.

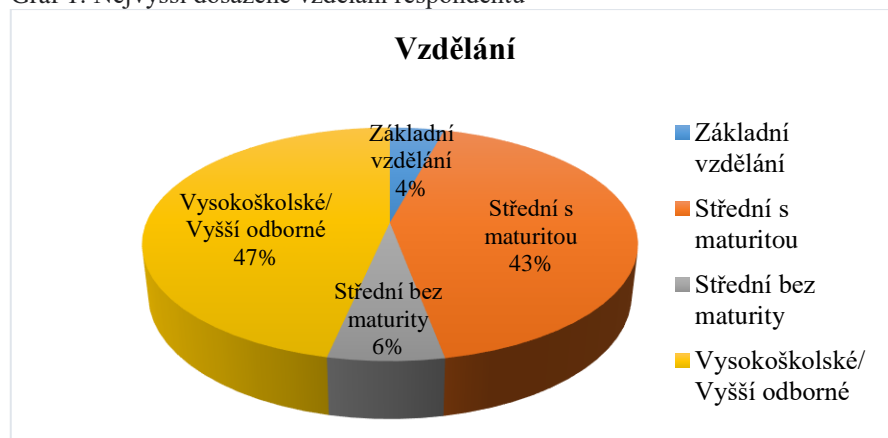
7 METODOLOGICKÝ RÁMEC PRÁCE

7.1 Výzkumný soubor

Do výzkumu se mohl zapojit česky hovořící (případně česky rozumějící) jedinec starší osmnácti let. Jiné požadavky na výběr účastníků nebyly požadovány. Šetření se zúčastnilo celkem 236 respondentů. Z toho 58 participantů (25 %) tvořili muži a zbylých 178 respondentů (75 %) byly ženy.

Dále jsme se ve výzkumu dotazovali na nejvyšší dosažené vzdělání respondenta. Nejvíce účastníků uvedlo vysokoškolské (případně vyšší odborné) vzdělání (47 %, 110 jedinců). Poté převažovalo střední vzdělání zakončené maturitní zkouškou (43 %, 101 respondentů). Již méně početné skupiny byly se středním vzděláním bez maturitní zkoušky (6 %, celkem 15 lidí) a se základním vzděláním (4 %, 10 respondentů). Graf znázorňující nejvyšší dosažené vzdělání si můžete prohlédnout níže (graf 1).

Graf 1: Nejvyšší dosažené vzdělání respondentů

V přiložené tabulce č. 1 vidíme rozložení respondentů na základě jednotlivých věkových kategorií a pohlaví. Tabulka dále uvádí průměrný věk, směrodatnou odchylku (SD) a nejnižší a nejvyšší věk účastníků výzkumu.

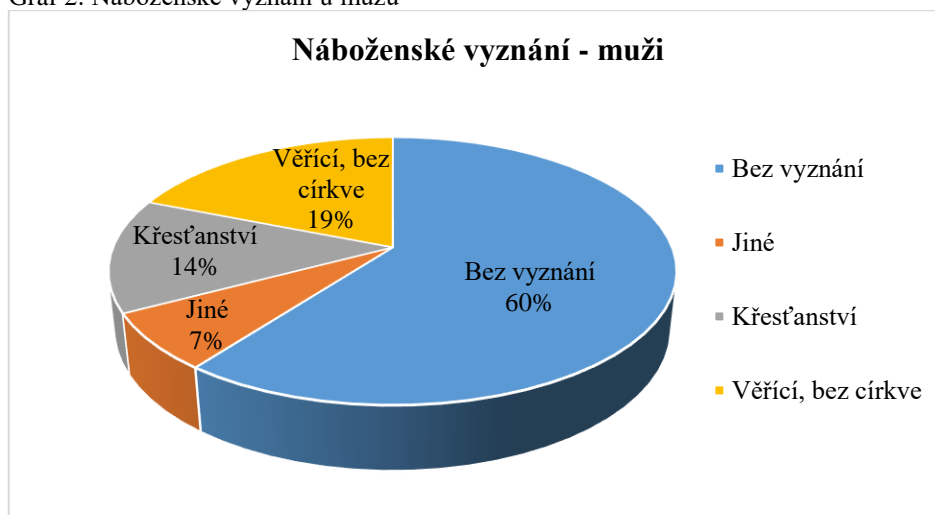
Tabulka 1: Rozdělení zkoumaného souboru podle věku a pohlaví

Pohlaví	Věková kategorie					Průměrný věk	SD	Nejnižší věk	Nejvyšší věk
	18-20 let	21-35 let	36-45 let	46-60 let	61 a více let				
Ženy	16	88	38	24	12	35,48	15,57	18	77
Muži	1	24	15	7	11	42,98	15,22	18	83
Celkem	17	112	53	31	23				

Další údaj, který nás zajímal, bylo náboženské vyznání. Následující grafy přinášejí informace o jednotlivých preferencích náboženského/duchovního přesvědčení u mužů (graf 2) a žen (graf 3). Z celkového počtu 58 mužských respondentů jich 60 % (35 mužů) uvedlo, že se považují za ateisty. Druhou nejvíce početnou skupinu tvořilo 11 mužů (19 %), kteří se považují za věřící, ale nehlásí se k žádné církvi. Osm mužů (14 %) jsou křesťané. Zbylí čtyři muži (7 %) uvedli svou víru buď jako pohanství, agnosticismus, pravoslavné náboženství či víru v osud (vlastní cestu).

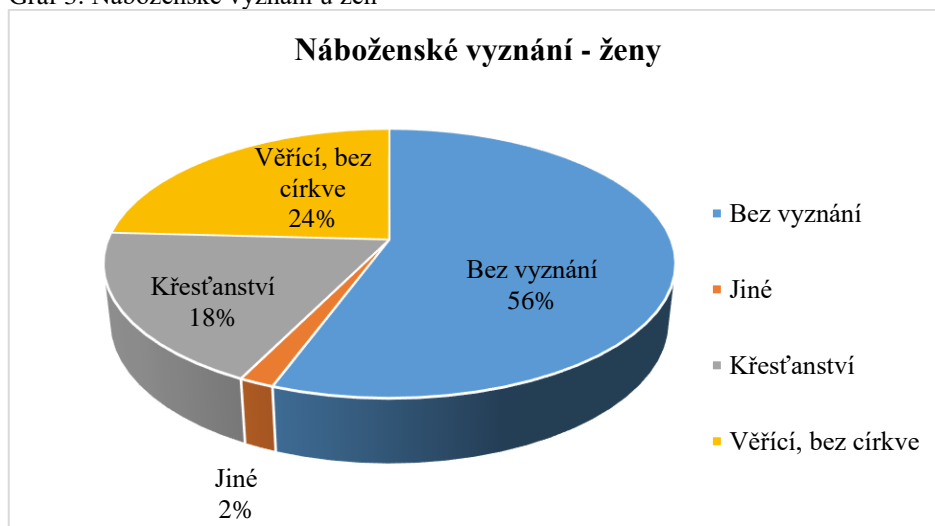
Našeho výzkumu se zúčastnilo 178 žen, z nichž se 56 % (99 žen) prohlašuje za nevěřící. Dále se 43 žen (24 %) považuje za věřící, ale nehlásí se k žádnému z oficiálních náboženství. Křesťanství vyznává celkem 33 žen (18 %) z našeho výzkumného souboru. Nakonec pouze jen 2 % žen (3) uvedly, že jejich víra je buddhismus, judaismus či víra v osud.

Graf 2: Náboženské vyznání u mužů

Graf 3: Náboženské vyznání u žen

Vzhledem k stanoveným hypotézám nás ještě zajímala odpověď respondentů na jednu otázku. Konkrétně jsme se dotazovali respondentů, jestli věří v posmrtný život. Jak shrnuje tabulka 2, ve víře v posmrtný život se od sebe muži a ženy liší. Více žen (61 %) věří v posmrtnou existenci, kdežto u mužů je to pouze 40 %.

Tabulka 2: Víra v posmrtný život

Pohlaví	Víra v posmrtný život			
	celkový počet		v %	
	ANO	NE	ANO	NE
Ženy	109	69	61 %	39 %
Muži	23	35	40 %	60 %
Celkem	132	104		

7.2 Aplikovaná metodika

Pro sběr dat jsme se přiklonili ke kvantitativní metodologii a shromažďovali tak data pomocí dotazníku. Dotazník byl rozdělen na dvě části. Z nichž první z nich se věnovala přímo samotnému vnímání/zvládnání smrti a druhá zjišťovala sociodemografické údaje a její součástí také byly otázky zaměřené na víru v posmrtný život a náboženské přesvědčení. Pro stěžejní první část zaměřenou na vnímání smrti byl použit Bugenův (1980-81) dotazník Coping with Death Scale (přeložen do českého jazyka).

Coping with Death Scale (CDS)

Testová metoda Coping with Death Scale (CDS) vytvořená Bugenem (1980-81) se na českém území netěší zatím velké oblibě. Hojně jsou využívány jiné dotazníky zabývající se problematikou smrti a umírání. Pokud je nám dobře známo, dosud nebyl dotazník do češtiny oficiálně přeložen, vždy si jej výzkumníci, kteří ho chtěli použít, sami překládali. Jinak tomu nebylo ani v našem případě. Dotazník jsme se snažili co nejlépe přeložit do českého jazyka, aniž by byl pozměněn význam jednotlivých výroků. Přesnější korekci našeho překladu jsme provedli s pomocí dvou překladatelů. Dále nám případnou nejednoznačnou formulaci pomohla odhalit pilotní studie.

Bugen tuto škálu původně vytvořil pro absolventy vzdělávacího kurzu o smrti. Tato škála následně měla hodnotit, jestli jim absolvování kurzu prospělo k lepším schopnostem se vyrovnávat se smrtí. CDS se tak skládá z výroků, které měří jak pozitivní, tak i negativní postoje ke smrti. Jednotlivé otázky se nezaměřují pouze na pocity ze smrti, ale také na chování s ní spojené, například zda je jedinec ochoten trávit čas s člověkem v terminálním stádiu nemoci, zda se s ním blízcí lidé mohou bavit o smrti apod. (Bugen, 1980-1981). Následně byl dotazník hojně používán u paliativních pracovníků (Galiana et al., 2019).

Dotazník se skládá z 30 položek. Položky se zaměřují na zvládání smrti své, ale i respondentova okolí. Odpovědi jsou zaznamenávány pomocí Likertovy škály od 1 (zcela nesouhlasím) po 7 (zcela souhlasím). Výsledek je spočítán jako suma jednotlivých položek s tou podmínkou, že otázky číslo 13 a 24 jsou skórovány opačně (inverzně). Minimálně může participant získat 30 bodů a maximálně 210 bodů. S vyšším skórem oplývá respondent lepšími mechanismy nutnými pro zvládání smrti. Tedy potencionálních 30 bodů by mělo poukazovat na naprostou neschopnost akceptovat smrtelnost/zvládat ji a naopak 210 bodů by měl jedinec, který je naprosto vyrovnaný, jak se svou konečností, tak i se smrtí svých blízkých (Reimer, 2007).

7.3 Realizace výzkumu

7.3.1 Pilotní testování

Před samotným dotazníkovým šetřením byla provedena pilotní studie na deseti respondentech. Jelikož byl náš výzkum zaměřen na věkovou hranici 18+, snažili jsme se zahrnout do pilotního testování co nejvíce lidí z různých věkových skupin. Hlavně jsme si chtěli být jisti, že bude dotazník srozumitelný pro mladé a starší respondenty. To se nám prakticky povedlo, jelikož nejmladšímu respondentovi v pilotním testování bylo dvacet let a nejstaršímu osmdesát let.

Po úvodním testování byla od všech účastníků obdržena zpětná vazba. Na jejímž základě došlo k úpravám znění některých položek a byl stanoven průměrný čas potřebný pro samotné vyplnění dotazníku.

7.3.2 Sběr dat

Dotazníkové šetření bylo realizováno během října a listopadu roku 2020. Vzhledem k nepříznivé situaci ohledně Covidu-19 probíhal sběr dat převážně online. Jen několik málo dotazníků bylo předloženo v tištěné podobě a následně přepsáno do počítače. Z těchto důvodů si respondenti před samotným začátkem vyplňování přečetli podrobné instrukce potřebné k hladkému vyplnění. Zjistili, k jakému účelu jsou data sbírána, uveden byl také kontakt pro případné dotazy.

Dalším cílem úvodních informací bylo účastníky studie ujistit o anonymitě dotazníku a možnosti se kdykoliv rozhodnout vyřadit svá data ze studie, pokud by si to přáli. Po úvodních informacích následovala otázka, zda byly všechny instrukce srozumitelné a jedinec tak souhlasí se zapojením jeho odpovědí do výzkumu. Po uvedení souhlasu se respondentům zobrazila hlavní část dotazníku (škála CDS) a po této části následovaly otázky vlastní konstrukce, které sloužily zejména ke zjištění sociodemografických údajů, vyznávání náboženské víry a víry v posmrtný život.

Pro oslovení respondentů bylo využito online prostředí. Potencionální respondenti byli oslovováni zejména pomocí sociálních sítí a e-mailu. Uchýlili jsme se tak

k příležitostnému výběru a samovýběru. Následně mnoho respondentů odkaz na dotazník šířilo i dále mezi své známé, kolegy a přátele. V tomto případě se jednalo o další sběr dat pomocí metody sněhové koule. Nutno podotknout, že všechny tyto formy výběru respondentů nespádají pod náhodný výběr, a tak nemůžeme tvrdit, že se nám podařilo vytvořit určitou reprezentativnost našeho vzorku vůči populaci.

Na tomto místě bychom rádi zmínili, že jsme se setkali i s potencionálními respondenty, kteří byli ochotni se dotazníkového šetření zúčastnit do té doby, než zjistili, jakému tématu se věnuje. Následně se omluvili, že jej nevyplní a jejich časté důvody k tomuto kroku byly takové, že se obávali o tomto tématu hovořit. Také říkali, že se o takovém tématu nebaví nebo považovali téma za příliš depresivní či se obávali, že si vyplněním dotazníku „přitáhnou“ smrt do svého života. Již tato zpětná vazba pro nás nesla zajímavou informaci o tom, že problematika smrti a umírání je v naší společnosti stále do jisté míry tabuizovaná a stále v lidech vyvolává nepříjemné pocity. Každopádně mohlo se zde promítnout také to, že při sbírání dat byla epidemiologická situace ohledně Covidu-19 na našem území opět na vzestupu a o smrti jsme slýchali na naše poměry až příliš často. Proto se někteří jedinci smrti nechtěli zabývat i ve svém volném čase, kdy se chtěli hlavně odreagovat od nepříznivé reality. Jak již bylo zmíněno v kapitole [7.1](#), tak i přes náročné téma výzkumu dotazník vyplnilo 236 respondentů. Původní počet vyplněných dotazníků bylo 237, ale po promazání duplicitních záznamů se číslo snížilo na již avizovaných 236 respondentů.

7.4 Etické aspekty výzkumu

Jelikož téma smrti může být pro část lidí nepříjemné a problematické, považujeme za vhodné se zmínit o etických aspektech výzkumu. To, že se opravdu nejedná o lehké téma, se potvrdilo i při našem bádání, kdy někteří potencionální respondenti nebyli schopni se danou tematikou zabývat a díky nepříjemným pocitům, které v nich téma vyvolalo, se rozhodli do výzkumu nezapojit.

Již v úvodních informacích se respondent dočetl, na jaké téma je dotazník orientován. Byl ujistěn, že odpovědi jsou anonymní, z toho důvodu také po respondentech nebyly vyžadovány žádné údaje, které by je mohly jednoduše identifikovat. Participant byl

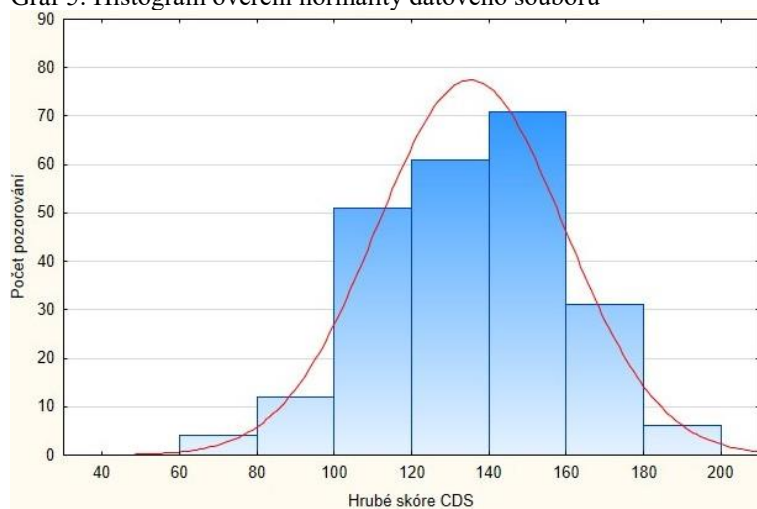
srozuměn s tím, že kdykoliv může odstoupit od výzkumu (jak při samotném vyplňování, tak i po jeho dokončení a odeslání odpovědi).

Samozřejmostí bylo také uvedení kontaktu na realizátora výzkumu, kam se lidé mohli obrátit se svými dotazy či nejasnostmi.

7.5 Statické zpracování dat

Při vyhodnocování statistických dat jsme využili program Statistica 13. Jako první jsme ověřili reliabilitu dotazníku CDS. Hlavním ukazatelem reliability je Cronbachova alfa, která v našem případě vyšla 0,88. Dané číslo můžeme považovat za vysoce uspokojivé. Pro představu Cronbachova alfa výzkumu na vysokoškolských studentech byla 0,89 (Robbins, 1991) a v rozsáhlé studii na hospicových dobrovolnicích dosahovala hodnoty 0,9 (Robbins, 1994, in Reimer, 2007). Před samotným výběrem statistických testů bylo nutné zjistit, zda má náš datový soubor Gaussovo (normální) rozdělení. Normální rozdělení bylo určeno na základě Shapirova-Wilkova testu (graf 5). Přestože p – hodnota (hladina významnosti $\alpha = 0,01$) byla 0,2, což by svědčilo k přiklonění se k parametrické statistice, tak i na úkor danému zjištění, jsme se rozhodli přistoupit k neparametrickým testům, jelikož nejsou svázány podmínkou shody rozptylů, tak jako tomu je u testů parametrické povahy. Konkrétně jsme vybrali Mann-Whitney U-test.

Graf 5: Histogram ověření normality datového souboru

8 VÝSLEDKY VÝZKUMU

Hypotézy jsme ověřovali pomocí Mannova-Whitneyova U-testu s korekcí na spojitost, s tím, že za grupovací proměnné byly zvoleny pohlaví, víra, věková kategorie a víra v posmrtný život. Nalezené výsledky reprezentují následující tabulky 3-7.

Tabulka 3: Mann-Whitney U-test: Pohlaví

Proměnná	Podle proměnné: Pohlaví Označené testy jsou významné na hladině $p <,05$						
	Součet pořadí Ženy	Součet pořadí Muži	U	Z	p-hodnota	N (Ženy)	N (Muži)
Celkové skóre CDS	20290,00	7676,00	4359,00	-1,78	0,08	178	58

Při posuzování vlivu pohlaví respondentů na vyšší schopnost vyrovnávat se se smrtí jsme nenalezli signifikantní rozdíl. Ukázalo se, že ženy v dotazníku CDS mají tendenci skórovat níže než muži, nicméně rozdíl mezi pohlavími nebyl statisticky významný. K obdobnému výsledku dospěli i Pérez-de la Cruz, Ramírez a Moldonado (2020). Oproti tomu výzkumy Dědičové (2009) a Nadě (2012) zaznamenaly významný rozdíl mezi pohlavími v prospěch mužů.

Tabulka 4: Mann-Whitney U-test: Víra

Proměnná	Podle proměnné: Víra Označené testy jsou významné na hladině $p <,05$						
	Součet pořadí Věřící	Součet pořadí Nevěřící	U	Z	p-hodnota	N (Věřící)	N (Nevěřící)
Celkové skóre CDS	12391,00	15575,00	6259,00	1,04	0,31	100	136

Vzhledem k protichůdným nálezům některých výzkumů, jsme se rozhodli prozkoumat, zda víra může ovlivnit vyšší skórování na škále CDS. Přestože věřící respondenti skórovali v průměru o něco výše oproti nevěřícím participantům, nepředstavuje víra významný rozdíl mezi věřícími a nevěřícími participanty.

Dané zjištění je ve shodě s Dědičovou (2009) a Němcovou (2017). Naopak Nadě (2012) zaznamenal rozdíl mezi věřícími a nevěřícími.

Tabulka 5: Mann-Whitney U-test: Věk

Proměnná	Podle proměnné: Věk Označené testy jsou významné na hladině $p < ,05$						
	Součet pořadí 18-40 let	Součet pořadí 41-83 let	U	Z	p-hodnota	N (18-40)	N (41-83)
Celkové skóre CDS	17635,00	10331,00	4755,00	-2,70	0,00	160	76

Věk hraje ve vnímání smrti důležitou roli, proto jsme ho nesměli opomenout ani v naší práci. Náš výzkumný soubor jsme si rozdělili na dvě skupiny. Do první byli zařazeni respondenti ve věkovém rozpětí 18-40 let a v druhé skupině byli participanti od věku 41 po 83 let, což zhruba odpovídá věkovému rozdělení ve studii Dědičové (2009). Robbins (1992) zaznamenal, že mladší lidé mají tendenci pociťovat vyšší obavy a úzkost ze smrti, než je tomu u lidí starších. Se stárnutím se lidé lépe vyrovnávají se smrtí.

V CDS dotazníku byl zaznamenán signifikantní rozdíl podle věku respondentů. Výsledné hodnoty byly $Z = -2,7$ a p-hodnota je menší než 0,05, což značí významný rozdíl mezi skupinami. Výše skórovali respondenti ze starší věkové skupiny (41-83 let). Vzhledem k zaznamenanému rozdílu mezi skupinami jsme se rozhodli vypočítat míru účinku Mannova-Whitneyova U-testu, který byl vypočítán jako tzv. plocha pod křivkou (area under curve, AUC). K jehož výsledku jsme došli pomocí následujícího výpočtu:

$$AUC = \frac{\text{statistika U}}{n(18-40) * n(41-83)} = \frac{4755}{160 * 76} = 0,39$$

Podle následujícího výpočtu ($1 - AUC$) lze vypočítat doplněk AUC. Získanou hodnotu můžeme interpretovat jako pravděpodobnost toho, když náhodně vylosuji jednoho respondenta z věkové skupiny 18-40 let a jednoho participanta ze skupiny 41-83 let, tak participant patřící do skupiny 41-83 let bude dosahovat vyšších hodnot oproti respondentovi z věkové skupiny 18-40 let.

$$1 - AUC = 1 - 0,39 = 0,61$$

Výsledek výpočtu nám dává informaci, že je 61 % pravděpodobnost toho, že náhodně vylosovaný participant z věkové skupiny 41-83 let bude dosahovat celkově vyššího skóre v dotazníku CDS než stejně náhodně vylosovaný respondent z věkové kategorie 18-40 let.

Tabulka 6: Mann-Whitney U-test: Víra v posmrtný život

Proměnná	Podle proměnné: Víra v posmrtný život Označené testy jsou významné na hladině $p < ,05$						
	Součet pořadí Ano	Součet pořadí Ne	U	Z	p-hodnota	N (Ano)	N (Ne)
Celkové skóre CDS	16690,50	11275,50	6325,50	0,88	0,38	137	99

Dále jsme zkoumali, jestli respondenti věřící v posmrtný život budou v dotazníku dosahovat vyšších skóre. Jak zobrazuje tabulka výše, nebyly nalezeny významné rozdíly mezi lidmi věřícími a nevěřícími v posmrtný život. Naše výsledky se shodují s Nad'em (2012), který významný rozdíl mezi respondenty taktéž nezaznamenal. Dokonce v našem výzkumu skórovali výše lidé, kteří nevěří v posmrtnou existenci. Dané výsledky podporují zjištění, že lidé věřící v posmrtný život se zároveň mohou také více obávat, že po smrti přijde určitá forma trestu za jejich pozemský život, a to může vést k větším obavám ze smrti, respektive k nižšímu skórování v dotazníku CDS (Florian et al., 1983).

8.1 K platnosti hypotéz

Cílem naší práce bylo prozkoumat, jestli na vnímání/zvládání smrti působí proměnné jako pohlaví, věk, náboženské přesvědčení a víra v posmrtný život. Na základě těchto cílů byly sestaveny tyto hypotézy:

H₁: Ve vnímání smrti je statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami.

Pomocí statistické analýzy jsme došli k těmto hodnotám: $Z = -1,78$ a p -hodnota = 0,08. Z toho vyplývá, že nebyl nalezen signifikantní rozdíl mezi muži a ženami.

Hypotéza **H₁ nebyla potvrzena.**

H₂: Věřící skórují statisticky významně výše než ateisté.

Prostřednictvím statistické analýzy jsme u této hypotézy došli k následujícím výsledkům: $Z = 1,04$ a p -hodnota = 0,31. Z výsledku vyplývá, že nebyl nalezen významný rozdíl mezi věřícími a nevěřícími respondenty.

Hypotéza **H₂ nebyla potvrzena.**

H₃: Lidé starší nad 40 let skórují statisticky významně výše než jedinci ve věkovém rozmezí od 18 do 40 let.

Pomocí statistické analýzy jsme došli k těmto hodnotám: $Z = -2,70$ a p -hodnota = 0,00. Jelikož je $p < 0,05$ byl zjištěn signifikantní rozdíl mezi věkovými skupinami. Vyššího skóre dosahovali respondenti ze starší věkové kategorie.

Hypotézu **H₃ přijímáme.**

H₄: Respondenti věřící v posmrtný život dosahují významně vyššího skóre než participanti, kteří v posmrtný život nevěří.

Testování této hypotézy nás dovedlo k následujícím hodnotám: $Z = 0,88$ a p -hodnota = 0,38. Z výsledků usuzujeme, že nebyl nalezen významný rozdíl mezi věřícími a nevěřícími participanty v posmrtný život.

Hypotéza **H₄ nebyla potvrzena.**

9 DISKUZE

Naše práce se věnovala tématu vnímání a zvládání smrti u lidí dospělého věku. Výzkumu se zúčastnili respondenti od věku osmnácti až do třiaosmdesáti let. Pro sběr dat byl využit Bugenův (1980-1981) dotazník Coping with Death Scale (CDS). Jedná se o dotazník zaměřený na vyrovnávání se se smrtí/zvládání smrti. Cílem bylo zjistit, zda a popřípadě jaký vliv mohou mít proměnné pohlaví, věk, náboženská víra a víra v posmrtný život na vyrovnávání se se smrtí. Na základě našich stanovených cílů jsme formulovali čtyři hypotézy, které byly následně podrobeny našemu bádání. Tři z nich nebylo možné pro jejich statisticky nedostačující vztah potvrdit. Pouze jednu hypotézu jsme mohli přijmout.

Naše první hypotéza se zaměřila na to, jestli se lépe vyrovnávají se smrtí muži nebo ženy. K testování této hypotézy nás vedla rozdílná zjištění z předchozích výzkumů. Mnoho studií (Pollak, 1979; Stillion, 1985; Keller et al., 1984) dochází k poznatkům, že vyšší strach a úzkost ze smrti prožívají právě ženy. Mohli bychom tedy předpokládat, že bude rozdíl ve skórování v dotazníku CDS mezi muži a ženami. To nás vedlo k formulaci hypotézy H_1 : Ve vnímání smrti je statisticky významný rozdíl mezi muži a ženami. Pro testování této hypotézy nás ponoukli i práce Dědičové (2009) a Nadě (2012), které našly mezi pohlavími signifikantní rozdíly, obě ve prospěch mužů. Nicméně náš výzkum dané zjištění nepotvrdil, nenalezli jsme statisticky významný rozdíl mezi pohlavími. Avšak ženy doopravdy v průměru dosahovaly nižšího skóre na škále dotazníku CDS oproti mužům, ale jak již bylo zmíněno, nejednalo se o signifikantní rozdíl. Naše výsledky se shodují se závěry studie Peréze-de la Cruze et al. (2020), kteří taktéž nezaznamenali významný rozdíl mezi pohlavími.

Druhá hypotéza zjišťovala, zda se lépe se smrtí vyrovnávají lidé považující se za věřící. Jak již bylo zmíněno v teoretické části práce, víra může být velmi důležitým faktorem podílejícím se na vyrovnávání se smrtí (Templer, 1970; Templer, 1972; Wong et al., 2015; Machů, 2012). Na základě těchto argumentů zněla hypotéza dvě následovně: Věřící skórují statisticky významně výše než ateisté. Participanti považující se za věřící opravdu dosahovali vyššího skóre v dotazníku CDS, nicméně se nejednalo o statisticky významný rozdíl. Stejně tomu bylo i u výzkumu Dědičové (2009) a Němcové (2017).

Oproti tomu práce Nadě (2012) zaznamenala signifikantní rozdíl mezi věřícími a nevěřícími.

Dalším cílem této práce bylo prozkoumat, jestli se věk respondenta může podílet na zvládání smrti. V každém z vývojových stádií dospělosti může být na smrt nahlíženo jinak. Obecně se traduje a mnohé studie dané tvrzení i potvrzují, že nejvíce obav z vlastní smrtelnosti se objevuje okolo čtyřicátého až padesátého roku života jedince (Katz, 1978; Blatný, 2016; Russac et al., 2007; Mikulincer et al., 1995). S postupným rostoucím věkem a stárnutím se lidé vyrovnávají se smrtí mnohem lépe (Wink et al., 2005; Lloyd-Williams et al., 2007). Pro účely našeho výzkumu jsme si respondenty rozdělili do dvou věkových kategorií. Do první kategorie byli zařazeni respondenti od osmnácti do čtyřiceti let. Druhou skupinu pak tvořili participanti od jednačtyřiceti do třiaosmdesáti let. Následně jsme formulovali hypotézu č. 3: Lidé starší nad 40 let skórují statisticky významně výše než jedinci ve věkovém rozmezí od 18 do 40 let. V našem výzkumu byl zaznamenán signifikantní rozdíl mezi těmito dvěma věkovými skupinami. Na hladině významnosti $p < 0,05$ opravdu výše skórovali respondenti starší 41 let. Hypotézu číslo tři jsme jako jedinou mohli přijmout. Došli jsme tak k obdobným závěrům jako Robbins (1992). Proti našim zjištěním stojí zase výsledky Dědičové (2009), která rozdíly mezi věkovými kategoriemi nezaznamenala.

Posledním cílem našeho výzkumu bylo zjistit, zda respondenti věřící v posmrtný život skórují výše v dotazníku CDS. Právě víra v posmrtný život může představovat jeden z dalších důležitých faktorů, který napomáhá k lepšímu zvládnutí naší smrtelnosti (Dezutter et al., 2008). Čtvrtou hypotézu jsme formulovali následovně: Respondenti věřící v posmrtný život dosahují významně vyššího skóre než participanti, kteří v posmrtný život nevěří. Na základě našich výsledků nebylo možné přijmout čtvrtou hypotézu. Obdobně Nad' (2012) ve své práci nezjistil statisticky významný vztah mezi lepším vyrovnáváním se smrtí a vírou v posmrtný život. V našem výzkumu dokonce o něco vyššího skóre dosahovali respondenti nevěřící v posmrtný život. Dané zjištění si můžeme vysvětlit tím, že lidé, kteří věří v posmrtnou existenci se zároveň mohou více obávat nějaké formy trestu, která je za pozemský život čeká (Florian et al., 1983).

Limity výzkumu

Limitů či nedostatků naše práce obsahuje jistě mnoho. Hned jako první se nabízí zmínit samotnou metodu výběru respondentů. Do výzkumu jsme nabírali participanty na základě příležitostného výběru, samovýběru a pomocí metody sněhové koule. Tento druh náboru respondentů není pro samotného výzkumníka příliš náročný, dá se říci, že se respondenti „sami zařazují“ do studie. Metoda tzv. sněhové koule spočívá v tom, že participant šíří dotazník mezi další potencionální respondenty. Většinou se může jednat o známé, rodinné příslušníky, kolegy a přátele. Na daném způsobu náboru respondentů je skvělé, že se nám do studie zapojí více účastníků (než kdybychom oslovovali každého respondenta zvlášť) a samotný realizátor výzkumu tak nemá s nábořem participantů příliš těžkou práci. Avšak je zcela zřejmé, že pokud si neklademe na výběr respondentů příliš vysoké podmínky, setkáme se i s řadou nevýhod, které tento výběr přináší. Jednou z velkých nevýhod je, že lidé do výzkumu přivedou další respondenty, kteří jsou obdobného ladění (vzdělání, věk, životní hodnoty, postoje apod.) jako samotný oslovený respondent. To může znamenat, že všichni tito účastníci výzkumu mohou mít obdobné názory, a tedy i volit podobné typy odpovědí. Tudíž se náš výzkumný soubor může stát více homogenním.

Další limit vidíme v tom, že respondenti byli oslovováni zejména přes online prostředí (sociální sítě, email). Na sociálních sítích nenalezneme všechny typy respondentů (zejména staršího věku), pro jejich oslovování byla používána právě emailová komunikace, ale zcela jistě je mnoho lidí seniorského věku, pro které by bylo vhodné dotazník administrovat v tištěné podobě. Každopádně námi zvolené metody pro výběr respondentů považujeme za více než vhodné a žádoucí, zejména díky nouzovému stavu, který díky pandemii Covid-19 na území České republiky během sběru dat přetrvával. Díky námi zvolené metodě náboru účastníků, nemůžeme rozhodně tvrdit, že se nám podařilo vytvořit reprezentativní vzorek vůči populaci. Patříčný reprezentativní vzorek by nám poskytl správně provedený náhodný výběr.

Další nedostatek jsme shledali právě v online administrovaném dotazníku. Jelikož jsme nebyli při vyplňování dotazníku přítomni, mohli respondenti i díky zaručené anonymitě vyplňování nebrat příliš vážně a mohli tak zaznamenávat odpovědi zcela náhodně. Ve výzkumu shledáváme také další nedostatek a to ten, že v naší studii značně převládají ženy (178) oproti mužům (58). Každopádně s tím jsme víceméně počítali, a proto jsme se snažili oslovit i co nejvíce mužů. Přesto náš výzkumný soubor tvoří

ze 75 % právě ženy, a to nás utvrzuje v tom, že ženy často bývají více ochotné vyplňovat dotazníky a účastnit se výzkumů.

Za další limit, který úplně nebyl v naší moci, můžeme považovat i pandemickou situaci, která při sběru dat nepříznivě přetrvávala v ČR. Od některých respondentů se nám dostalo zpětné vazby, že dané téma považují za příliš depresivní a nevhodné při současné (tehdejší) společenské situaci. Můžeme se tedy jen domnívat, zda by ochota lidí zapojit se do vyplnění dotazníku o smrti byla větší za normálních okolností či nikoliv.

Návrh pro budoucí výzkumy a uplatnění výsledků

Ačkoliv je problematika smrti a umírání již častým zájmem výzkumníků, vidíme stále neskutečný a potřebný potenciál více dané téma ve společnosti otevírat. Naše výsledky by mohly pobídnout další výzkumníky k prozkoumávání dané oblasti. Zejména proto, že různé studie dochází k nejednotným výsledkům. V některých se jeví pohlaví, věk, náboženská víra a víra v posmrtný život jako důležité faktory, které se podílejí na vnímání smrti, u jiných studií nikoliv. Považujeme za přínosné věnovat se otázkám, proč tomu tak je. Případně přicházet tak i na další možné proměnné, které mohou přispívat k snadnějšímu zvládnutí naší konečnosti. Za probádání by jistě stálo i to, jak se se smrtí vyrovnávají lidé žijící/nežijící v partnerském svazku. Jedinci žijící bez partnera se mohou smrti obávat méně, a to může vést ke snadnějšímu akceptování vlastní konečnosti (Wagner & Lorion, 1984). Také by se budoucí výzkum mohl konkrétněji zaměřit na to, jak se lidé vyrovnávají s vlastní smrtelností na jedné straně a na druhé straně, jak se smiřují se smrtí svého okolí. Ve zpětné vazbě některých respondentů jsme zaregistrovali, že se mnohdy nebojí vlastní smrti, ale spíše toho, jak jejich smrt zvládne okolí či jak oni sami by zvládli úmrtí někoho sobě blízkého.

Pro další bádání bychom považovali za přínosné také rozšířit testovou baterii o další dotazníky měřící vztah ke smrti. Mohlo by se jednat například o hojně využívaný DAP-R (The Death Attitude Profile-Revised) od autorů Wong, Reker, & Gesser (1994, in Neimeyer, 1994). Tento dotazník je zaměřen na postoje ke smrti. Zajímavé a přínosné by také mohlo být zkombinování dotazníku CDS s některou z kvalitativních metod sběru dat (např. rozhovorem). Ovšem to by bylo při velkém výzkumném vzorku značně personálně náročné.

K čemu lze naše výsledky využít? Náš výzkum by mohl podnítit budoucí badatele k dalšímu zkoumání dané problematiky, třeba i na více specifikované skupině respondentů. Zajímavé a přínosné by mohlo být, zda se lépe se smrtí vyrovnávají lidé, kteří mají zkušenosti s přímou péčí o umírající oproti lidem, kteří ji nemají. Dále by naše práce mohla alespoň částečně posloužit k vytvoření adekvátní edukace o smrti, která by byla patřičně přizpůsobená jednotlivým vývojovým etapám dospělosti. Jelikož jsme při sběru dat využili dotazník Coping with Death Scale, mohl by se více dostat do povědomí českých, případně slovenských výzkumníků, kteří by jej mohli použít ve svých výzkumech. Škála vnímání/zvládání smrti (CDS) totiž není zatím příliš využívanou dotazníkovou metodou na našem území.

10 ZÁVĚR

Náš předpoklad, že se ženy a muži odlišně vyrovnávají se smrtí, nebyl potvrzen. Nicméně ženy měly tendenci skórovat níže v dotazníku CDS oproti mužům, ale rozdíl mezi pohlavími byl statisticky nevýznamný.

Dále jsme předpokládali, že lidé považující se za věřící budou dosahovat vyššího skóre v našem dotazníku oproti lidem, kteří se označují za nevěřící. Ani tento předpoklad nebylo možné přijmout. Věřící respondenti sice doopravdy skórovali v průměru o něco výše než ateisté, ale tento rozdíl byl statisticky zanedbatelný.

Následně jsme ověřovali, zda lidé z věkové skupiny od 41 do 83 let se lépe zvládají vyrovnávat se smrtí oproti věkové kategorii 18-40 let. V tomto případě jsme našli signifikantní rozdíl mezi věkovými skupinami. Významně výše skórovala skupina starších respondentů, tedy z věkové kategorie 41-83 let.

Nakonec jsme se zaměřili, jestli víra v posmrtný život může souviset s dosahováním vyšších hodnot v dotazníku CDS. Náš předpoklad, že lidé věřící v posmrtnou existenci budou skórovat výše, se nepotvrdil. Participanti věřící v posmrtný život v našem výzkumu dokonce skórovali níže než lidé, kteří v posmrtnou existenci nevěří. Nicméně zjištěný rozdíl nebyl statisticky významný.

SOUHRN

Předkládaná diplomová práce se věnuje tématu vnímání smrti u dospělých jedinců. Někteří lidé se se smrtí smiřují lépe než jiní, k samotné akceptaci naší pomíjivosti nám mohou pomáhat nejrůznější mechanismy. Každý z nás si uchovává různé představy a obavy související se samotným zánikem. Dané myšlenky se následně mohou pojit s určitým postojem, který člověk k smrti zaujímá.

Zejména díky odlišným postojům, které lidi ke smrti zaujímají, se dané téma stalo poměrně velmi zkoumaným nejen na poli zahraničním, ale také v našich zeměpisných šířkách. Nejčastěji badatele zajímá, jaký vliv může mít pohlaví, věk či náboženské přesvědčení na zvládání lidské smrtelnosti.

Bakalářská práce je členěna na dvě části, teoretickou a empirickou. Teoretická část je stěžejní oporou pro část empirickou. Celkem se skládá ze čtyř hlavních kapitol a několika podkapitol. Teoretická část je složena z několika okruhů vztahujících se k tématu smrti. V prvním okruhu je nastíněno, jak se vyvíjel současný koncept vnímání smrti a jak na smrt nahlíží dnešní moderní medicína. Součástí je i podkapitola věnující se otázkám posmrtného života. V druhé části jsme se věnovali tomu, jak je smrt vnímána od období adolescence až po stáří. V další sekci teoretické části jsme se věnovali historickému a současnému pohřbívání na našem území. Navazující kapitola byla věnována tomu, jak na smrt a pohřbívání nahlíží muži a ženy. Poslední kapitola teoretické části byla zaměřena na samotné vnímání a zvládání smrti. Popisujeme zde, jaký vliv může mít religiozita na vyrovnávání se se smrtí. Část textu je věnována i strachu ze smrti a problematice její tabuizace.

Následující empirická část práce je členěna do pěti stěžejních kapitol. Konkrétně se jedná o tyto kapitoly: výzkumný problém, metodologický rámec práce, výsledky výzkumu, diskuze a závěr. Z nichž valná většina obsahuje jednotlivé podkapitoly. V našem výzkumu jsme si stanovili několik cílů, na jejichž základě jsme formulovali čtyři hypotézy. V návaznosti na dřívější výzkumy, jsme chtěli ověřit, jaký mohou mít proměnné pohlaví, věk, náboženská víra a víra v posmrtný život vliv na vnímání/zvládání smrti.

Pro získávání dat byl využit Bugenův (1980-1981) třiceti položkový dotazník Coping with Death Scale (CDS), který měří schopnosti respondentů vyrovnávat se se

smrtí. Odpovědi respondentů byly zaznamenávány na sedmibodové Likertově škále, kde 1 znamenalo naprostý nesouhlas a 7 naprostý souhlas s daným výrokiem. Čím vyšších hodnot v CDS dotazníku respondent dosahuje, tím se lépe vyrovnává se smrtí. Nejméně může dosáhnout 30 bodů a nejvíce 210 bodů. Dotazník byl doplněn o otázky vlastní konstrukce, které převážně zjišťovaly sociodemografické údaje. Další otázky byly věnovány víře v posmrtný život a náboženskému přesvědčení.

Pro nábor respondentů bylo využito příležitostného výběru, samovýběru a metody tzv. sněhové koule. Studie se mohl zúčastnit kdokoli starší osmnácti let. Do výzkumu se celkem zapojilo 236 respondentů, z toho 178 žen a 58 mužů. Z nichž se považovalo za věřící 79 žen a 23 mužů.

Před samotným statistickým zpracováním dat bylo na základě provedeného testu normality (Shapirova-Wilkova testu) rozhodnuto o využití neparametrických testů. Přiklonili jsme se k Mannovu-Whitneyovu U-testu. Před statistickým zpracováním dat jsme ještě ověřili reliabilitu dotazníku, kdy Cronbachova alfa dosahovala hodnoty 0,88, s čímž jsme mohli být spokojeni.

Z našich čtyř stanovených hypotéz se nám podařilo nalézt signifikantní vztah pouze pro jednu z nich. Zbylé tři hypotézy se nám nepodařilo prokázat. První hypotéza očekávala rozdílné vnímání smrti u žen a mužů. Přestože muži skórovali o něco výše oproti ženám, nejednalo se o statisticky významný rozdíl. Hypotézu jedna proto nešlo přijmout. Naše zjištění se tak shoduje se závěry Peréze-de la Cruze et al. (2020), kteří taktéž nezaznamenali významný rozdíl mezi muži a ženami. Ovšem Dědičová (2009) a Nad' (2012) našli signifikantní rozdíl mezi pohlavími, v obou případech výše skórovali muži.

Naše druhá hypotéza očekávala, že v dotazníku CDS budou výše skórovat lidé považující se za věřící. Věřící doopravdy v průměru skórovali o něco výše oproti nevěřícím, ale tento rozdíl byl statisticky zanedbatelný. Naše výsledky jsou v souladu s výzkumy Dědičové (2009) a Němcové (2017). Nicméně Nad' (2012) zaznamenal mezi věřícími a nevěřícími statisticky významný rozdíl. Na základě našich výsledků se nám hypotézu dvě také nepodařilo potvrdit.

Třetí hypotéza předpokládala, že respondenti starší 41 let se budou se smrtí vyrovnávat lépe oproti participantům ve věku od 18 do 40 let. Při testování hypotézy jsme našli signifikantní rozdíl mezi věkovými skupinami 18-40 a 41-83 let, kdy p-hodnota byla menší než 0,05. Znatelně výše skórovali starší respondenti oproti mladším. Naše

zjištění tak potvrzuje závěry z výzkumu Robbinse (1992) a stojí proti zjištěním Dědičové (2009).

Poslední (čtvrtá) hypotéza byla formulována tak, že předpovídala lepší zvládání smrti u lidí, kteří věří v posmrtný život. Ani danou hypotézu nebylo možné pro statisticky nedostačující vztah přijmout. Náš výsledek se shoduje se závěry Naďovi (2012) práce. Kupodivu v našem výzkumném souboru dosahovali mírně vyšších hodnot ti respondenti, kteří v posmrtný život nevěří. Tento výsledek si můžeme vysvětlit následujícím způsobem. Kromě úlevy, že nikdy doopravdy nezanikneme, může víra v posmrtný život též podněcovat k vyššímu strachu ze smrti, jelikož si nemůžeme být jisti, zda nás nečeká nějaký druh trestu, jako následek za náš předchozí život. Dané zjištění si můžeme vysvětlit tím, že lidé, kteří věří v posmrtnou existenci, se zároveň mohou více obávat nějaké formy trestu, který je za pozemský život čeká (Florian et al., 1983).

Jisté nedostatky naší práce představuje nábor respondentů, který jsme realizovali pomocí příležitostného výběru, samovýběru a metody tzv. sněhové koule. Pomocí těchto metod nelze docílit vytvoření reprezentativního vzorku vůči populaci, tak jak by tomu bylo při náhodném výběru. Další nevýhodou byla online administrace dotazníku, kdy není realizátor výzkumu přítomen, a tak nelze úplně zamezit tomu, že by dotazník vyplňovali respondenti jako sportku (zaškrtovali by různé odpovědi, bez ohledu na znění otázek/výroků). Limity výzkumu také vidíme v oslovení potencionálních účastníků, respondenti byli nabíráni zejména přes sociální sítě a email, a to nám zužuje okruh možných participantů jen na uživatele internetu a online komunikačních technologií.

Jak by případně mohly být využity výsledky výzkumu? Domníváme se, že alespoň částečné využití by naše práce mohla mít při vytváření vhodné edukace o smrti pro jednotlivé vývojové etapy dospělého věku. Také by se díky použití dotazníku CDS, mohla tato dotazníková metoda dostat více do povědomí tuzemských výzkumníků. Dotazník totiž stále není na našem území příliš užíván.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ A LITERATURY

Abdel-Khalek, A. M., & Al-Kandari, Y. (2007). Death Anxiety in Kuwaiti Middle-Aged Personnel. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 55(4), 297–310. doi:10.2190/OM.55.4.d

Ariès, P. (2000). *Dějiny smrti*. Praha: Argo.

Blatný, M. (2016). *Psychologie celoživotního vývoje*. Praha: Karolinum.

Bugen, L. A. (1980-1981). Coping: Effects of Death Education. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 11(2), 175–183. doi:10.2190/jqpa-qfhw-vq7a-mcak

Cicirelli, V. G. (1998). Personal meanings of death in relation to fear of death. *Death Studies*, 22(8), 713-733. doi:10.1080/074811898201236

Cicirelli, V. G. (2001). Personal meanings of death in older adults and young adults in relation to their fears of death. *Death Studies*, 25(8), 663-683. doi:10.1080/713769896

Dattel, A. R., & Neimeyer, R. A. (1990). *Sex differences in death anxiety: Testing the emotional expressiveness hypothesis*. *Death Studies*, 14(1), 1-11. doi:10.1080/07481189008252341

Dědičová, M. (2009). *Postoje a zvládání smrti u vysokoškolských studentů*. (Magisterská diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.

Dezutter, J., Soenens, B., Luyckx, K., Bruyneel, S., Vansteenkiste, M., Duriez, B., & Hutsebaut, D. (2008). The role of religion in death attitudes: distinguishing between religious belief and style of processing religious contents. *Death Studies*, 33(1), 73-92. doi:10.1080/07481180802494289

DiGulio, R., & Kranzová, R. (1997). *O smrti*. Praha: Lidové noviny.

Elias, N. (2001). *The Loneliness of the Dying*. Získáno 30. listopadu 2020 z https://monoskop.org/images/f/fc/Elias_Norbert_Loneliness_of_the_Dying_2001.pdf

Florian, V., & Kravetz, S. (1983). Fear of personal death: Attribution, structure and relation to religious belief. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(3), 600-607. doi:10.1037/0022-3514.44.3.600

Fortner, B. V., & Neimeyer, R. A. (1999). Death anxiety in older adults: A quantitative review. *Death Studies*, 23(5), 387-411. doi:10.1080/074811899200920

Galiana, L., Oliver, A., De Simone, G., Linzitto, J., Benito, E., & Sansó, N. (2019). A Brief Measure for the Assessment of Competence in Coping With Death: The Coping With Death Scale Short Version. *Journal of Pain and Symptom Management* 57(2), 209-215. doi:10.1016/j.jpainsymman.2018.11.003

Gesser, G., Wong, P. T. P., Reker, G. T. (1987). Death attitudes across the life-span: The development and validation of the death attitude profile (DAP). *Omega*, 18(2), 109-124. Získáno 12. listopadu 2020 z <http://www.drpaulwong.com/wp-content/uploads/2018/03/Death-Attitude-Profile-DAP-Paper-Gesser-Wong-Reker-1987-88.pdf>

Goldman, L. (2015). *Jak s dětmi mluvit o smrti*. Praha: Portál.

Gómez, N. B. (2015). The Experience of Death in Techno-Scientific Societies Theoretical Discussion and Consequences for the End-of-Life Decision-Making Processes. *Illness, Crisis & Loss*, 25(2), 150–168. doi:10.1177/1054137315606837

Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. *Advances in Experimental Social Psychology*, 29, 61–139. doi:10.1016/S0065-2601(08)60016-7

Greenberg, J., Koole, S. L., & Pyszczynski, T. (2004). *Handbook of experimental existential psychology*. New York: The Guilford Press. Získáno 12. listopadu 2020 z ResearchGate database.

- Harding, S. R., Flannelly, K. J., Weaver, A. J., & Costa, K. G. (2005). The influence of religion on death anxiety and death acceptance. *Mental Health, Religion & Culture*, 8(4), 253–261. doi:10.1080/13674670412331304311
- Harrawood, L. K. (2009). Measuring Spirituality, Religiosity, and Denial in Individuals Working in Funeral Service to Predict Death Anxiety. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 60(2), 129-142. doi:10.2190/OM.60.2.b
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Haškovcová, H. (2000). *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén.
- Haškovcová, H. (2007). *Thanatologie: nauka o umírání a smrti*. Praha: Galén.
- Hlobilová, (2019). *Pojetí smrti ve starší dospělosti: Role soužití s potomkem ve společné domácnosti*. (Diplomová bakalářská práce). Masarykova univerzita v Brně.
- Holcomb, L. E., Neimeyer, R. A., & Moore, M. K. (1993). Personal meanings of death: A content analysis of free-response narratives. *Death Studies*, 17(4), 299-318. doi:10.1080/07481189308252627
- Hytych, R. (2008). *Smrt a nesmrtelnost: sociální reprezentace smrti*. Praha: Triton.
- Jung, C. G. (2000). *Duše moderního člověka*. Brno: Atlantis.
- Kastenbaum, R. (2000). *The Psychology of Death*. Získáno 12. listopadu 2020 z <https://books.google.cz/books?id=G1DSCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=cs#v=onepage&q&f=false>
- Katz, S. (1978). *The Relationship of the Mid-Life Transition to Death Anxiety and Self Actualization*. (Disertační práce). Louisiana State University.
- Keller, J. W., Sherry, D., & Piotrowski, D. (1984). Perspectives on death: A developmental study. *The Journal of Psychology*, 116(1), 137-142. doi:10.1080/00223980.1984.9923628

- Koutek, J., & Kocourková, J. (2003). *Sebevražedné chování: (současné poznatky o suicidalitě a její specifika u dětí a dospívajících)*. Praha: Portál.
- Kruse, B. G., Ruder, S., & Martin, L. (2007). Spirituality and coping at the end of life. *Journal of Hospice & Palliative Nursing*, 9(6), 296-304. doi:10.1097/01.NJH.0000299317.52880.ca
- Kübler-Ross, E. (1994). *Otázky a odpovědi o smrti a umírání*. Turnov: Arica.
- Kupka, M. (2014). *Psychosociální aspekty paliativní péče*. Praha: Grada.
- Lloyd-Williams, M., Kennedy, V., Sixsmith, A., Sixsmith, J. (2007). The End of Life: A Qualitative Study of the Perceptions of People Over the Age of 80 on Issues Surrounding Death and Dying. *Journal of Pain and Symptom Management*, 34(1), 60-66. doi:10.1016/j.jpainsymman.2006.09.028
- Lonetto, R., & Templer, D. I. (1986). *Death anxiety*. Získáno 14. listopadu 2020 z <https://psycnet.apa.org/record/1987-97230-000>
- Machů, K. (2012). *Postoje ke smrti*. (Magisterská diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Machů, K. (2016). *Spiritualita a postoje ke smrti*. (Disertační práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Mikulincer, M., & Florian, V. (1995). Stress, coping, and fear of personal death: The case of middle-aged men facing early job retirement. *Death Studies*, 19(5), 413-431. doi:10.1080/07481189508253391
- Nadž, R. (2012). *Postoje a zvládání smrti u veriaticích a neveriaticích*. (Magisterská diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.
- Navrátilová, A. (2004). *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Neimeyer, R. A. (1994). *Death Anxiety Handbook: Research, Instrumentation, and Application*. Washington, D.C.: Taylor & Francis. Získáno 10. listopadu 2020 z ResearchGate database.

Němcová, M. (2017). *Postoje a zvládání smrti u pracovníků přímé obslužné péče v domově pro seniory*. (Bakalářská diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci.

Nešporová, O. (2013). *O smrti a pohřbívání*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Pattison, E., M. (1977). The Experience Of Dying. *Social Work*, 22(4), 334. doi:10.1093/sw/22.4.334-a

Pérez-de la Cruz, S., Ramírez, I., & Maldonado, C. (2020). Factors and Beliefs that Condition the Attitude of Health Science Students towards End of Life in Spain and Bolivia: A Multicenter Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(17), 6373. doi:10.3390/ijerph17176373

Pierce, J., Cohen, A., Chambers, J. C., & Meade, R. M. (2007). Gender differences in death anxiety and religious orientation among US high school and college students. *Mental Health Religion & Culture*, 10(2), 143-150. doi:10.1080/13694670500440650

Pollak, J. M. (1979). Correlates of death anxiety: A review of empirical studies. *Omega-Journal of Death and Dying*, 10(2), 97-121. doi:10.2190/4KG5-HBH0-NNME-DM58

Reimer, S. E. (2007). *A Test of a Model of Positive and Negative Death Attitudes Among Family Caregivers of the Elderly*. (Disertační práce). The Ohio State University.

Robbins, R. A. (1991). Bugen's Coping with Death Scale: Reliability and Further Validation. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 22(4), 287-299. doi:10.2190/hntd-rwrw-y3yn-vwx1

Robbins, R. A. (1992). Death competency: A study of hospice volunteers. *Death Studies*, 16(6), 557-569. doi:10.1080/07481189208252598

Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M., & Spottswood, D. (2007). Death anxiety across the adult years: An examination of age and gender effects. *Death Studies*, 31(6), 549-561. doi:10.1080/07481180701356936

Říčan, P. (2006). *Cesta životem: (vývojová psychologie)*. Praha: Portál.

Sadowski, C. J., Davis, S. F., & Loftus-Vergari, M. C. (1979). Locus of control and death anxiety: A reexamination. *Omega—Journal of Death and Dying*, 10(3), 203-210. doi:10.2190/G4VJ-BCLB-6LGR-DB32

Stillion, J. M. (1985). *Death and the sexes*. Získáno 2. února 2021 z <https://archive.org/details/deathsexesexamin0000stil/mode/2up>

Šiklová, J. (2013). *Vyhoštěná smrt*. Praha: Kalich.

Špatenková, N. (2014). *O posledních věcech člověka: vybrané kapitoly z thanatologie*. Praha: Galén

Templer, D. I. (1970). The Construction and Validation of a Death Anxiety Scale. *The Journal of General Psychology*, 82, 165-177. doi:10.1080/00221309.1970.9920634

Templer, D. I. (1972). Death anxiety in religiously very involved persons. *Psychological Reports*, 31, 361–362. doi:10.2466/pr0.1972.31.2.361

Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál.

Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.

Vorlíček, J., Adam, Z., & Pospíšilová, Y. (2004). *Paliativní medicína*. Praha: Grada.

Vymětal, J. (2003). *Lékařská psychologie*. Praha: Portál.

Wagner, K. D., & Lorion, R. P. (1984). Correlates of death anxiety in elderly persons. *Journal of Clinical Psychology*, 40(5), 1235–1241. doi:10.1002/1097-4679(198409)40:5<1235::aid-jclp2270400519>3.0.co;2-p

Watts, A. W. (1995). *Mýtus a rituál v křesťanství*. Praha: Nakladatelství Tomáše Janečka.

Wink, P., & Scott, J. (2005). Does Religiousness Buffer Against the Fear of Death and Dying in Late Adulthood? Findings From a Longitudinal Study. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 60(4), 207-214. doi:10.1093/geronb/60.4.p207

Wong, L. P., Fung, H. H., & Jiang, D. (2015). As sociations between religiosity and death attitudes: Different between Christians and Buddhists? *Psychology of Religion and Spirituality*, 7(1), 70-79. doi:10.1037/a0037993

Yalom, I. D. (2004). *Láska a její kat*. Praha: Portál.

Yalom, I. D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál.

Yalom, I. D. (2008). *Pohled do slunce: o překonávání strachu ze smrti*. Praha: Portál.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1: Český a cizojazyčný abstrakt bakalářské diplomové práce

ABSTRAKT DIPLOMOVÉ PRÁCE

Název práce: Vnímání smrti u dospělých jedinců

Autor práce: Zuzana Rosulková

Vedoucí práce: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Počet stran a znaků: 65; 112 586

Počet příloh: 2

Počet titulů použité literatury: 71

Abstrakt:

Práce si kladla za cíl prozkoumat, zda na vnímání smrti u dospělých lidí působí proměnné pohlaví, náboženská víra, věk a víra v posmrtný život. V návaznosti na cíle výzkumu jsme si stanovili čtyři hypotézy a přiklonili se tak ke kvantitativní metodologii. Data byla sbírána pomocí dotazníku Coping with Death Scale (CDS). Dotazník vyplnilo celkem 236 osob, z toho 178 žen a 58 mužů. Za věřící se považovalo 79 žen a 23 mužů. Z hlediska věku byli respondenti rozděleni do dvou věkových kategorií (18-40 a 41-83 let). Ženy měly větší tendenci věřit v posmrtný život (109) oproti mužům (23). Pomocí statistické analýzy bylo zjištěno, že lépe zvládají smrt muži, věřící lidé a respondenti nevěřící v posmrtný život, nicméně všechny tyto rozdíly nedosahovaly statistické významnosti. Jako statisticky významná se ve výzkumu projevila pouze proměnná věk, kdy starší skupina účastníků (41-83 let) se lépe, na základě dotazníku CDS, vyrovnávala se smrtí.

Klíčová slova: smrt, zvládání smrti, dospělost, vnímání smrti a dospělost

ABSTRACT OF THESIS

Title: Adults and their perception of death

Author: Zuzana Rosulková

Supervisor: PhDr. Olga Pechová, Ph.D.

Number of pages and characters: 65; 112 586

Number of appendices: 2

Number of references: 71

Abstract:

The main goal of the thesis was to investigate whether gender perceptions, religious beliefs, age, and belief in the afterlife affect the perception of death in adults. A quantitative methodology was selected as we set up four hypotheses following the research goals. Data were collected using the Coping with Death Scale (CDS) questionnaire. A total of 236 people completed the questionnaire, out of whom 178 were women and 58 were men. 79 women and 23 men were considered believers. In the terms of age, respondents were divided into two age categories (18-40 and 41-83 years). Women were more likely to believe in the afterlife (109) than men (23). Using statistical analysis, it was discovered that men, believers and non-believers in afterlife, responded better to death however, not all of these differences were statistically significant. Only the age variable proved to be statistically significant in the research, when the older group of participants (41-83 years) coped better with death, based on the CDS questionnaire.

Key words: death, coping with death, adulthood, perception of death and adulthood

Příloha č. 2: Škála vyrovnanosti se smrtí/zvládání smrti (CDS)

Plné znění psychodiagnostických metod je uvedeno v tištěné verzi diplomové práce.